

OPBOUWWERK BRUSSEL

93

Jaargang 24

**Nieuws uit
Samenlevingsopbouw Brussel**

V. U.: Rohnny Buyens, Antwerpsesteenweg 295, 1000 Brussel
Driemaandelijks informatieblad, Nr. 93 - Juni 2008 - Jaargang 24

**OPBOUWWERK IN TIJDEN
VAN GLOBALISERING**

Editoriaal

Naar goede gewoonte en ter voorbereiding van een nieuw meerjarenplan organiseerde Samenlevingsopbouw Brussel op 9 april ll. een studievoormiddag rond het thema *Stedelijk opbouwwerk in tijden van globalisering*. We verantwoordden hieronder kort de keuze voor dit onderwerp en sommen enkele vragen op die men zich op grond van een probleemanalyse kan stellen.

Het opbouwwerk wordt op een dubbele manier geconfronteerd met de gevolgen van de globalisering (ietwat populairder uitgedrukt: de nieuwe economie). Er is vooreerst de toenemende dualisering waarbij, in de rijk-arm tegenstelling, vooral de extremen in de kijker lopen: aan de ene kant een (economische) elite die zich exponentieel verrijkt, mee graait wat er mee te graaien valt, aan de andere kant een toename van de zichtbare armoede. Dit laatste is het gevolg van (I) een falende werking van het marktprincipe, (II) een terugdringen van de overheid als herverdelende instantie, (III) de afbrokkeling van het draagvlak voor herverdeling en solidariteit bij die lagen van de bevolking die een tussenpositie innemen. Er is ten tweede de nieuwe stedelijkheid als ruimtelijke uitdrukking van de globalisering. Meer dan staten zijn steden en regio's motor geworden van economische groei en kapitaalsaccumulatie. Zij zitten onderling wel in een hevige concurrentie verwickeld en moeten dus knokken om zich in die concurrentiestrijd staande te houden. Twee processen die in een stedelijke context in het oog springen zijn city marketing en gentrificatie (die met sociale verdringing de twee kanten van een zelfde medaille vormen). De neoliberale ideologie is de motor van de globale economie. Gelet op zijn cruciale plaats in deze globale economie vormt de stad het preferentiële terrein voor neoliberale stedenbouwkundige en sociale strategieën. De stad wordt stedenbouwkundig gekenmerkt door een sterke sociaal-ruimtelijke polarisatie. Binnen dit kader situeren zich fenomenen als gentrificatie en sociale verdringing, ontwikkelen zich enclaves waar rijk zich afschermt van arm (gated communities) en komen megaprojecten tot stand in de sfeer van cultuur, sport en toerisme. Sociale strategieën fixeren zich o.a. op veiligheidsbeleid, op disciplineren en bestraffing van armoede, op het herdefiniëren van sociale problemen als lokale problemen, op het benadrukken van zelfwerkzaamheid en participatie.

Samenlevingsopbouw Brussel komt op voor de grondrechten van minder draagkrachtige groepen via een sociaal gecorrigeerd beleid. Anderzijds wil Samenlevingsopbouw Brussel zich inzetten voor de fysieke en sociale leefbaarheid van wijken, op zodanige wijze dat minder draagkrachtige groepen niet het slachtoffer worden van sociale verdringingseffecten.

In het licht van eerder vermelde neoliberale strategieën is de positionering van het opbouwwerk opnieuw een kwestie van eerste orde.

1 Het maatschappelijk schuldmodel ter verklaring van armoede noodzaakt maatregelen die structureel van aard zijn. Vermits het lange termijnperspectief die dat vergt aanleiding kan geven tot ontmoediging, zijn kleine stappen en hervormingen noodzakelijk. Welke kan de rol zijn van samenlevingsopbouw in de strijd tegen de armoede? Waar liggen mogelijkheden en grenzen? Welke randvoorwaarden dienen vervuld? Als herverdelen en solidariteit centraal staan in het behartigen van belangen van mensen die in armoede leven, kan het opbouwwerk zich dan exclusief tot deze doelgroep richten? Welke coalities aan te gaan?

2 Begrippen als insluiting, sociaal kapitaal en sociale cohesie zijn aan de orde van de dag. Achterliggend is er het geloof dat veel problemen in wijken besloten liggen in de verhoudingen tussen diverse bevolkingsgroepen en dat het werken aan sociale cohesie daaraan zal verhelpen. Verspert deze strategie niet een aanpak van dieperliggende oorzaken voor leefbaarheidsproblemen? Ligt hierin geen responsabilisering van achtergestelde wijken besloten die hun mogelijkheden te boven gaat? Ligt hierin geen consensusopvatting besloten die achtergestelde groepen poogt te coöpteren in een visie op het goede leven dat door elites wordt bepaald? Wordt hiermee niet de repressieve stad georganiseerd, ten nadele van de onderhandelende stad?

3 Momenteel wordt heel sterk de nadruk gelegd op actief burgerschap en participatie. Dit „het lot in eigen handen nemen” krijgt hiermee weer een uitgesproken ambivalent karakter: empowerend en emanciperend aan de ene kant, onderdeel van het rechten en plichten discours van een zich terugtrekkende overheid aan de andere kant. Bewonersparticipatie bepaalt voor een groot deel de identiteit van het opbouwwerk. Hoe dient het opbouwwerk met deze ambivalentie om te gaan. En verder, wat kan het opbouwwerk verwachten van participatie van mensen die in armoede leven? Welke zijn mogelijkheden, beperkingen en randvoorwaarden?

We vroegen aan een drietal wetenschappers om over een aantal van deze vragen hun licht te laten schijnen. De resultaten van hun denkwerk zijn samen met de probleemanalyse in dit nummer van Opbouwwerk Brussel bijeen gebracht. (ast.)

Opbouwwerk in tijden van globalisering. Een maatschappelijk referentiekader.

In haar meerjarenplan 2009-2015 zal Samenlevingsopbouw Brussel inzetten op armoedebestrijding (via het grondrecht wonen) en op de fysieke en sociale leefbaarheid in achtergestelde wijken. Het denk-

moment dat in 2002 tijdens de opmaakfase van het vorige meerjarenplan ingelast werd had betrekking op *wijkontwikkeling, armoedebestrijding en de rol van het opbouwwerk*. Dit gaf aanleiding tot reflecties over de strijd tegen de dualisering in tijden van onveiligheid, over opvattingen inzake participatie en over het toen opkomende begrip sociale cohesie. De studievoormiddag anno 2008 vaart onder het motto *stedelijk opbouwwerk in tijden van globalisering*. Het thema verradt opnieuw een interesse voor de positioneringsproblematiek. De verschillende bijdragen focussen op armoede, op sociale cohesie en op burgerschap / participatie. De inleidende probleemstelling hebben we grondig opengetrokken. Waar we ons in de vorige ronde tot stedelijke ontwikkelingen beperkten met enkele terloopse verwijzingen naar bovenstedelijke evoluties, draaien we de zaak nu om. Het globaliseringsverhaal zelf is nu de invalshoek. We stellen immers vast dat het dagelijks leven van mensen (en bij uitstek mensen die in armoede leven) en het huidige uitzicht van steden in verregaande mate beïnvloed wordt door de zich verder globaliserende economie van het begin van de 21ste eeuw. Bij wijze van inleiding doen we hieronder een poging om deze tijden van globalisering te schetsen.

Onze inleiding valt uiteen in 5 delen. Eerst staan we kort stil bij het belang van een maatschappelijk referentiekader voor opbouwwerk. Vervolgens schetsen we meer uitgebreid de ingrijpende maatschappelijke gevolgen van de kapitalistische economie onderweg naar globalisering. Op de

derde plaats beschrijven we de cruciale plaats van de stad in de globale economie. Ook in het vierde luik concentreren we ons op de stad, maar nu als theater voor neoliberale stedenbouwkundige en sociale strategieën. We ronden af met enkele vragen voor het opbouwwerk.

1 Over het belang van een maatschappelijk referentiekader voor opbouwwerk.

Tot het standaardpakket van een meerjarenplan behoort een omgevingsanalyse: kwantitatieve en kwalitatieve gegevens over de toestand van het werkgebied, al dan niet aangevuld met een opsomming van voor het opbouwwerk relevant maatschappelijke evoluties. Dergelijke terreinkennis is noodzakelijk omdat het ons leert omtrent het *wat* van armoede en fysieke en sociale leefbaarheid. Dit materiaal geeft ons echter weinig antwoorden op het *waarom* van deze gegevens, antwoorden die we wel kunnen verwachten wanneer we ze plaatsen in macro-ontwikkelingen die evoluties op het vlak van armoede en stedelijkheid sturen. Dat is een eerste rede waarom opbouwwerk nood heeft aan een maatschappelijk referentiekader. Ten tweede laat dergelijk kader toe verbanden te leggen tussen feiten en trends die op empirisch niveau ogenschijnlijk weinig verband houden, bvb. het verband tussen de heropleving van de stad, toenemende dualisering en de roep naar sociale cohesie. Een referentiekader waarin trends en structuren niet beschouwd worden als de vrucht van natuurlijke processen, maar als de uitdrukking van krachtsverhoudingen tussen uiteenlopende belangen, elk gestuurd door een eigen discours, is nog op een derde manier van belang. Voor zover opbouwwerk zich niet hult in het vermeende waardenvrije kled van het expertendom maar zich daarentegen laat leiden door waarden als billijkheid en rechtvaardigheid, liggen hierin mogelijkheden om zich kritisch te verhouden tot maatschappelijk algemeen aanvaarde recepten voor probleemoplossing. Opbouwwerkers moeten zich durven afvragen of die recepten soms

ook niet onderdeel zijn van het probleem. Als we in de sector pleiten voor herverdeling en sociale correcties, kunnen we ons dan bedienen van strategieën uit de neoliberale gaarkeuken, hét hegemoniale discours van dit tijdperk?

2 Gevolgen van een kapitalistische economie onderweg naar globalisering.

Het naoorlogse groeimodel

Om te begrijpen welke veranderingen de wereld-economie in de laatste decennia heeft ondergaan, om ons ten volle bewust te zijn van de maatschappelijke gevolgen van die veranderingen, moeten we teruggrijpen naar de basisstructuur van het naoorlogse model van kapitalistische regulatie. Dat model stond borg voor economische groei en kende zijn hoogtepunt in de jaren zestig (de „golden sixties”). Het was zelf een poging om de crisis van de jaren 30 te overstijgen.

Kenmerken van het naoorlogse groeimodel.

Laat ons eerst proberen dit model in een zestal punten te karakteriseren.

1. De wereldeconomie bestaat uit een geheel van relatief gesloten nationale economieën. De nationale staten beschermen hun markten. Ze zijn zelf grote economische spelers (vandaar dat de naoorlogse economie ook als een gemengde economie getypeerd wordt). Nationale staten zijn het knooppunt voor topdown planning van stedelijke en regionale industrieën. De opkomst van multinationale ondernemingen past ook in dit plaatje, voorzover hun positie vanuit de nationale staat wordt geconsolideerd.
2. In het naoorlogse model wordt de groei gerealiseerd via massaproductie in functie van massaconsumptie. Massaproductie is motor van het systeem maar slechts zinvol indien de afzet verzekerd wordt. De ondernemer Ford heeft deze cruciale combinatie voor het eerst begrepen en in zijn autofabrieken toegepast, nog voor de econoom J.M. Keynes de theoretische macro economische bovenbouw formuleerde. Uit dit kenmerk vloeien kenmerk 3 en 4 onmiddellijk voort.

3. De nationale economieën zijn vraaggestuurde economieën. Om het consumptiepotentieel op peil te houden dient de koopkracht verzekerd te worden. Het aanbod, de massaproductie, past zich daaraan aan. Reclame neemt bijlange na niet de dominante positie in die ze vandaag inneemt.
4. Grote zorg gaat uit naar sociale reproductie. Met de opbouw van een „sociale” loonmassa (gespijsd door werknemers- en werkgevers-bijdragen) wordt de welvaartstaat uitgebouwd. Zekerheid en zorg begeleiden de bevolking van de wieg tot het graf. Dit is enkel mogelijk door een deel van de groei hiervoor voor te behouden.
5. In het naoorlogse groeimodel ligt de nadruk op volledige tewerkstelling. De norm is voldoende jobs te creëren waardoor er, behoudens frictiewerkloosheid, geen structurele werkloosheid ontstaat.
6. De nationale economieën zitten ingebed in een stabiel internationaal monetair systeem met vaste wisselkoersen. Dit is het zgn. systeem van Bretton Woods waarin de dollar als referentiemunt fungeert, een dollar die op zijn beurt gekoppeld is aan de goudstandaard.

We kunnen stellen dat kenmerken 3, 4 en 5 binnen de kapitalistische naoorlogse economie de kern vormen van een compromis tussen arbeid en kapitaal, in die mate dat men, refererend naar Ford, is gaan spreken over het Fordistisch compromis. Het compromis bestaat hierin dat werknemers, via een proces van collectieve onderhandelingen met het patronaat (vandaar ook het begrip overlegeconomie), een deel van de welvaartschoek krijgen in verhouding tot diens groei en dit in ruil voor sociale vrede en met de overheid in een belangrijke herverdelende rol. In de Belgische context liggen de principes van het Fordistisch compromis vervat in het sociaal pact van 1944.

Gevolgen voor de samenleving.

Het naoorlogse groeimodel moeten we zeker niet idealiseren. Afstompnd bandwerk, duale arbeidsmarkt, schrijnende Noord-Zuid verhoudingen, ziehier slechts enkele kenmerken

van de kapitalistische productieverhoudingen uit die periode. Vanuit ons tijdsperspectief wordt er echter vrij nostalgisch op teruggeblikt. Dit komt doordat het model ongetwijfeld instond voor een positieve maatschappelijke dynamiek. Na de ramp van de tweede wereldoorlog zorgde de groei voor groot vooruitgangsoptimisme en maatschappelijke zekerheid en stabiliteit. Werknemers bvb. hoefden zich, anders dan nu, weinig onzeker te voelen over jobs, lonen, pensioenen, Er was armoede, maar de verwachting was dat die met sociale correcties de wereld kon uitgeholpen worden. Symbool bij uitstek van dit alles was wellicht Expo 58 waar de bezoeker ondergedompeld werd in een „the Sky is the limit” sfeer van ongebreidelde vooruitgang dankzij technisch kunnen. Dat het Kongolese dorp een toekomst voorspiegelde die al bijna verleden was werd nog amper vermoed. Het zou echter tot de grote stakingen van 1961 rond de Eenheidswet duren voor het model over de tijdspanne van een decennium al zijn troeven zal uitspelen. Naast vooruitgangsoptimisme en maatschappelijke zekerheid stond het Fordisme ook borg voor relatieve sociaal-economische en politieke democratie. Via collectieve onderhandelingen zijn vakbonden sterke partners in de zelfde boot die ook de werkgevers door de economische wateren voert. De overheid put haar legitimatie bij de bevolking uit haar herverdelende en zorgende rol. Dit alles schept het beeld van een samenleving die maakbaar is en waarin gebeurtenissen te voorspellen en te controleren zijn.

De „globale” economie.

Begin jaren zeventig komt het Fordistisch regulatiemodel onder toenemende druk te staan en botst het tegen zijn grenzen aan: te grote rigiditeit, marktverzadiging, dalende winstvoeten. Er zijn toenemende moeilijkheden om het welvaartregime onder stoom te houden. Van werkgeverszijde groeit de overtuiging van de contraproductiviteit van het sociaal overleg en het overheidsoptreden: het Fordistisch compromis staat op de helling. De crisis is een feit.

Sedertdien heeft het groeimodel ingrijpende veranderingen ondergaan. De keynesiaanse theoretisch- economische onderbouw werd ingeruild voor het vrijemarktdenken van economen à la Schumpeter en Von Hayek.

De herstructurerings, doorgevoerd in de jaren tachtig, poogden een antwoord te bieden op de crisis en waren tegelijk een poging om de krachtsverhoudingen tussen arbeid en kapitaal terug in het voordeel van deze laatste om te buigen. En inderdaad behoren de verzwakte onderhandelingspositie van de factor arbeid (via de georganiseerde arbeidsbeweging) en de geherdefinieerde rol van de staat misschien niet tot de meest in het oog springende maar wel tot de belangrijkste gevolgen van de globale economie. Maar laten we eerst kort enkele kenmerken beschrijven.

Bron: Filckr

Foto: Doran Cellarius

Kenmerken van het nieuwe groeimodel.

De micro-economische principes zijn genoegzaam gekend en zijn samen te vatten in een vijftal slagwoorden.

Privatisering betekent in essentie het terugdringen van de gemengde economie. De rol van de overheid als pure economische speler wordt ingeperkt en manifesteert zich in het afstoten (privatiseren) van overheidsbedrijven. Doorheen *liberalisering* worden economieën opengegoid. Men gaat paal en perk stellen aan monopolievorming en resoluut inzetten op vrije concurrentie tussen diverse spelers op de markt. Een recent voorbeeld hiervan is de liberalisering van de energiemarkt. De beroering rond de zgn. Bolkesteinmaatregel (over het vrij verkeer van diensten binnen de Europese Unie) gaat ook op het doorvoeren van dit principe terug. *Deregulering* kunnen we kort omschrijven als het inperken van regelingen en bemoeienissen van overheidswege, bvb. op het vlak van arbeidsvoorwaarden. Deregulering mondt uit in flexibilisering en wordt verondersteld een antwoord te bieden op de grote rigiditeit van het Fordistisch groeimodel. *Globalisering* is minder eenduidig te definiëren. Bij deze term denkt men best aan wereldwijde netwerken; aan het wegvallen van nationale grenzen voor handel en investeringen; aan toenemende flexibiliteit en mobiliteit van goederen-, arbeid- en kapitaalstromen; aan het samendrukken van tijd en ruimte door de integratie van telecommunicatie en informaticatechnologie.

Foto: Michel Demol

Lastenverlaging is het vijfde maar zeker niet het minst in het oog springende leidmotief van de nieuwe economie, al was het maar omdat het als een mantra in iedere discussie rond economische strategie zijn opwachting maakt.

Het nieuwe regulatiemodel kunnen we aan de hand van een aantal kenmerken verder specificeren en contrasteren met het vorige. De globale economie wordt vooreerst gekenmerkt door de dominantie van het marktpincipe. Alles is onderworpen aan de werking van de markt. Niet alleen, zoals vroeger, goederen, maar ook diensten, kapitaal én arbeid. Deze vermarkting dringt ook alle levensferen binnen (cfr. de recente discussie rond de commercialisering van de gezondheidszorg). De globale economie wordt ten tweede gekenmerkt door een tot het uiterst doorgedreven concurrentie. Waar vroeger productie in zekere mate gebonden was aan een plaats en dus een zekere mate van complementariteit en taakverdeling impliceerde waardoor ook markten werden afgeschermd, kan nu eender wat op eender welke plaats afhankelijk van de laagst mogelijke kosten worden geproduceerd in een concurrentie van allen tegen allen.

De globale economie is een flexibele economie, georganiseerd in wereldwijde, horizontale netwerken, gekenmerkt door onderaanneming en just-in-time productie (vandaar ook de benaming transporteconomie). De motor van de globale economie is niet meer het massaproduct maar het niche- product: een nooit aflatende stroom van specifieke producten voor specifieke groepen, producten die komen en vervluchtigen en waarvan de turn-over-time (de tijd tussen de lancering en de vervanging van een bepaald model) steeds korter wordt. De globale economie is derhalve ook een aanbodsgestuurde economie: de producent gaat voor een product actief een markt creëren, marketing en reclame worden belangrijker dan ooit. Van de op onderzoek drijvende farmaceutische industrie is geweten dat 15 % van de investeringen gaat naar onderzoek en ontwikkeling, 40 % daarentegen naar marketing. Hiermee is een ander belangrijk kenmerk van de globale economie aangegeven: het is een kenniseconomie geworden. Begrippen als posindustriële economie en diensteneconomie proberen eigenlijk hetzelfde uit te drukken.

Kennis is op de eerste plaats een product op zich geworden. Diensten zijn immateriële producten en kennis vormt er het belangrijkste bestandsdeel van. Een ander signaal dat wijst op het toenemende belang van kennis als product is het feit dat de culturele industrie zonder meer tot de sleutelsectoren van de economie is gaan behoren. Kennis is naast product ook een belangrijk middel om het economisch raderwerk draaiende te houden. In een economie die steunt op mobiliteit, flexibiliteit en derhalve op snelheid van beslissen is kennis van zaken een cruciale voorwaarden voor economisch overleven geworden.

Laat ons tenslotte nog twee kenmerken beschrijven die samenhangen met de rol van arbeid en kapitaal in de nieuwe economie. In het Fordisme stond volledige tewerkstelling voorop. Het postfordistische tijdperk gaat vooral nadruk leggen op employability: niet langer het voorradig zijn van geschikte jobs primeert, wel de mate waarin iemand geschikt is voor het uitoefenen van een job. In tewerkstellingsaangelegenheden problematiseert het overheersende discours niet langer de arbeidsmarkt, het aanbod aan jobs, als wel de arbeidskracht, de vraag naar jobs. Dit wordt mooi geïllustreerd in de actuele discussie rond de 70.000 openstaande betrekkingen waarvoor geen geschikte kandidaten kunnen gevonden worden. Dit is blijkbaar een veel prangender kwestie dan het naakte feit dat ruim 1 miljoen mensen in allerlei circuits naast de arbeidsmarkt geparkeerd staan. Ten tweede, in de globale economie heeft zich een splitsing voorgedaan tussen het financiële en productieve kapitaal. Na Bretton Woods heeft 90 % van het kapitaal zich teruggetrokken in een eigen circuit, een virtuele economie (symbol economy) naast de reële economie waar niet produceren als wel speculeren de dienst uit maakt. Aldus is er een ganse klasse van moderne alchemisten opgestaan die, bevangen door de aloude waan om goud te maken uit lood, proberen geld te maken uit geld en dit essentieel op grond van schommelingen in wisselkoersen. Naast deze waan, en er zijn vandaag de dag veel tekenen die er op wijzen dat het bij een waan zal blijven, heeft er nog een andere postgevat, deze namelijk dat kapitaal zou kunnen aangroeien zonder het aanwenden van arbeid, een combinatie waaruit het zich nooit eerder had kunnen bevrijden.

Maatschappelijke gevolgen van de globale economie.

In wat volgt staan we stil bij een drietal maatschappelijke gevolgen van de globale economie. In feite behandelen we er 4 maar het vierde, de nieuwe rol van de stad in de globale economie, komt, gelet op onze specifieke probleemstelling, aan bod in een volgende paragraaf.

Bron: Filckr

Foto: StaneStane

Toenemende onzekerheid.

In het uitermate gedereguleerde en competitieve kader van de globale economie is onzekerheid troef, in die mate dat we vandaag leven in een wereld die getekend wordt door „global and local disorder”.

Periodieke crisissen zijn inherent aan de kapitalistische productiewijze maar onder haar huidige vorm zijn ze chronisch en permanent geworden. De huidige kredietcrisis is de voorlopig laatste uit een lange rij van de laatste decennia (opeenvolgende schulden crises, de dotcom luchtbel ...) en ze ontwikkelen zich niet toevallig in de speculatieve sfeer van de financiële economie waar financiële acrobaten als ongeleide projectielen niet alleen hun eigen biotoop ontwrichten, maar ook de reële economie hypothekeren. Tenslotte is het de belastingsbetaler die opdraait voor de verliezen. Het zijn immers de (niet democratisch gecontroleerde) nationale banken die miljarden aan goedkope leningen in de bankwereld pompen, onder het motto van het redden van het financiële systeem als geheel. De kredietcrisis leverde opnieuw het bewijs hoe winsten worden geprivatiseerd en verliezen gesocialiseerd of hoe kapitalisme er is voor de armen (zij die hun huizen verliezen onder meedogenloze marktwetten) en socialisme voor de rijken (banken die door de overheid ter hulp worden gesneld).

De globale economie zorgt ook voor onzekerheid in het dagelijks leven van mensen. Zij worden geconfronteerd met onzekere jobs, met een onzeker inkomen, met een onzekere oude dag, met overheden die verstek laten gaan, met een dreigende, onveilige wereld die in de eigen leefwereld heeft postgevat. Het versterkt de angst voor het vreemde en de roep naar identiteit.

Hernieuwd armoededebat.

Ongetwijfeld heeft de globale economie voor nieuwe welvaart gezorgd. België zou 40 % rijker geworden zijn in de laatste 15 jaar. De vraag is aan wie die rijkdom ten goede is gekomen. Maakt men een ruwe opdeling van de bevolking in 3 categorieën dan is er 10 % erg rijk, 20 % erg arm en daartussen 70 % die hun welvaartspeil kunnen handhaven maar in sommige gevallen in onzekerheid leven of ze

die inspanning wel zullen kunnen volhouden. Neemt het aantal armen in absolute cijfers niet toe, er is wel een steeds breder wordende kloof tussen de arme en zijn welstellender medemens. Armoede is van een op te lossen, zijdelingse problematiek opnieuw in de kern van de maatschappelijke discussie aanbeland. Immers, door het haperende herverdelingsmechanisme worden armen steeds verder geprecariseerd en op zichzelf en op diegene die wensen voor hen op te komen teruggeworpen. Echter, de onzekere middenklasse is niet erg geneigd tot solidariteit. Recente enquêtes over de houding t.a.v. armen wijzen erop dat het politiek draagvlak voor herverdeling verder afkalft, dat het geloof dat de groeiende ongelijkheid niet goed is voor de samenleving taant. In dit somber perspectief kan men zich afvragen of gebeurtenissen als de kredietcrisis of de uitbetaling van superlonen, de balans in het debat niet opnieuw enigszins kan herstellen. In die zin voorspelt Rik Coolsaet in zijn recent boek *De geschiedenis van de wereld van morgen* dat in de internationale politiek het kernthema van de toekomst dat van de onbillijkheid is, onbillijkheid begrepen als ongelijkheid die als onrechtvaardig wordt beschouwd.

Weerslag op de democratie.

In feite zijn we met de overgang van het postfordisme overgestapt van het gecontroleerde kapitalisme naar – om een term van E. Luttwak te hanteren – het turbokapitalisme. Van hem stamt de formule die de verdedigers van dergelijk kapitalisme hanteren: privatisering + deregulering + globalisering = turbokapitalisme = welvaart. Zojuist beschreven we reeds hoe het met die welvaart is gesteld.

Doorheen deze overgang werd ook het Fordistisch compromis de wacht aangezegd. De poging om de krachtverhoudingen tussen arbeid en kapitaal te wijzigen resulteerde in een verzwakte onderhandelingspositie van de factor arbeid. Kapitaal en arbeid zitten niet langer in dezelfde nationale boot en factoren als mobiliteit en flexibiliteit hangen als een zwaard van Damocles boven de vakbondsmacht. We krijgen m.a.w. te maken met een afkalvende economische democratie.

In de overgang naar het postfordisme of het turbokapitalisme lag echter ook de strategie besloten om de rol van de overheid te herdefiniëren van een zorgende, herverdelende naar een meer disciplinerende rol. Opnieuw om redenen van mobiliteit en flexibiliteit kunnen nationale overheden, uit angst voor concurrentieverlies, niet langer zelf beslissen over het zekerheidssysteem dat zij voor hun burgers wensen uit te bouwen. De contouren hiervan worden nu mee uitgestippeld door supra-nationale instellingen die, niet gehinderd door democratische controle, op maatschappelijke keuzes berustende en dus in essentie politieke maatregelen herleiden tot technische oplossingen voor technische problemen. De globale economie brengt dus ook een afkalving van de politieke democratie met zich mee. De legitimering van het politiek bedrijf berustte voor een groot deel op zijn herverdelende rol: daar lag het fundament van het vertrouwen van de burger in de politiek. Toenemend wantrouwen en een vlucht in populisme en extreem rechts verraadt een delegitimering van het traditionele liberaal- democratisch bedrijf. Nu we toch aan het citeren zijn: een interessante analyse in dezen is die van politicologe Chantal Mouffe in haar boek *Over het politieke*: het huidige politieke bedrijf heeft het typisch politieke (het kanaliseren van collectieve tegenstellingen binnen het kader van democratische spelregels) de rug toegekeerd en vervangen door een moreel discours over goed en slecht. De derde weg, waarin alle partijen tenderen naar een moralistisch discours in het centrum, ver weg van de links-rechts tegenstelling en van maatschappelijke projecten waarmee mensen zich zouden kunnen identificeren. Dit onvermogen tot identificatie opent een andere weg: die van het (rechts) populisme.

3 De cruciale plaats van de stad in de globale economie.

De stad in het algemeen ...

De reorganisatie van de kapitalistische groei-machine sluit ook een ruimtelijke reorganisatie in. We zagen reeds hoe de nationale schaal verzwakt en verbreekt in lokale, regionale en supra-nationale schalen. Op straffe van het creëren van nieuwe draken van woorden is het in deze context wellicht accurater te spreken van glocalisatie

i.p.v. globalisatie. Wat er ook van zij: steden en zeker wereldsteden staan aan de spits van de huidige groeidynamiek. Het zijn voornamelijk plaatsvoordelen die hen maken tot succesvolle knooppunten van economische competitiviteit. De netwerkeconomie is immers gediend met geringe afstanden die concentratie en specialisatie toelaten. In de regio Rijssel-Kortrijk hebben ze dat begrepen. Dergelijke netwerken zijn gebaseerd op vertrouwen en face-to-face relaties. Het zijn als het ware unieke blauwdrukken die elders moeilijk of niet replicerbaar zijn. De Antwerpse diamantsector is een voorbeeld van dergelijke biotoop

Er is evenwel een probleem. Kapitaal, arbeid en productie zijn uitermate mobiel en flexibel aanwendbaar. Vooral kapitaal (dat „footloose” rond de aardbol circuleert), condenseert zich daar waar de beste bieder zich aandient. En vermits er veel kandidaat-steden zijn, laat het gevolg zich raden: een grote interstedelijke concurrentie. De stad moet zich actief en ondernemend opstellen. Ze moet zich zo aantrekkelijk mogelijk maken: citymarketing en imagobuilding worden prioritair. Culturele productie speelt hierin een belangrijke rol. Het unieke en innovatieve van cultuur straalt af op de stad en trekt andere productie aan. Stefaan Declercq, burgemeester van Kortrijk, ironisch genoeg in een reactie op de gang van zaken in Brussel, zegt het zo: „De steden zijn vandaag de motoren van de wereldontwikkeling, omdat vernieuwing niet meer uit centralistische en dirigistische modellen opborrelt, maar wel uit nieuwe verbindingen tussen academici, ondernemers, de vrijetijdssector, designers en zo meer. Het creëert een dynamiek die van een andere orde is, en die haar oorsprong vindt in de stedelijkheid.”

... en Brussel in het bijzonder.

Het is deze evolutie die Brussel de laatste tweeënhalve decennia is overkomen. Brussel werd in een snel tempo heringericht als een arena voor marktgeoriënteerde groei en elite consumptie. Dat Brussel opgenomen is in de vaart der steden is wel het minste wat men kan zeggen. Brussel staat in de lijst van wereldsteden gerangschikt als Beta world city, vlak na de zgn. alpha world cities van het kaliber van Londen, New York en Parijs. Niet slecht voor een demografische dwerg van om en rond de 1 miljoen inwoners.

Brussel is ook de derde rijkste regio van Europa, gerekend naar het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking. Erik Swyngedouw, Vlaming die doceert in Oxford is dan ook categorisch: de kapitaalsaccumulatie draait in Brussel op volle toeren. Hierbij moeten echter een drietal kanttekeningen gemaakt worden.

Ten eerste is er een enorm lekeffect. Het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking ligt lager dan in Vlaanderen en Wallonië. Rijkdom wordt verkast naar andere regio's (via de pendelarbeid) en er is weinig fiscale interactie tussen de stad en de kapitaalstromen die er passeren. Dit lekeffect verklaart echter niet alles. Brussel gaat gebukt onder een uitgesproken sociaal-economische ruimtelijke polarisatie. Uit een recente studie over buurten in moeilijkheden in de Belgische stadsgewesten blijkt dat er zich in Brussel maar liefst 97 buurten in grote moeilijkheden bevinden. Deze buurten vertegenwoordigen 201.000 inwoners waarvan 180.000 van allochtone origine. In Brussel leeft 27 % van de bevolking onder de armoedegrens. In sommige wijken loopt de werkloosheidsgraad op tot 65 %. Dat 31 % van de kinderen opgroeien in gezinnen met werkloze ouders is al evenmin een wissel op de toekomst. Onlangs nog luidde de ministerpresident van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de alarmbel over de groeiende kloof tussen arm en rijk. Deze diagnose stellen is één zaak. Er naar handelen op een manier die de armoede bestrijdt in plaats van ze te verdringen, een heel andere Deze situatie vormt de keerzijde van het globaliseringsverhaal. Ze is eigen aan wat men noemt superstar cities in de globale economie: plaatsen waarin bevolkingsgroepen zich ongehoord kunnen verrijken maar ook evenredig kunnen verarmen. Brussel is echter ook een economische groeipool ondanks zichzelf. Hiermee zijn we aan een derde kanttekening aanbeland. De stelling is afkomstig van Eric Swyngedouw. Er is vooreerst de ruimtelijk strategische ligging in het hart van Europa. Bovendien is Brussel de zetel van Europese en andere internationale instellingen, iets wat vaker toekomt aan kleine landen omdat grote het elkaar politiek niet gunnen. Of een stad zich in de internationale concurrentie kan staande houden, hangt samen met de aanwezigheid en de vorming van groeicoalities door stedelijke

elites. Deze elites hanteren de schaalvoordelen i.f.v. winstmaximalisatie en het realiseren van hun economische belangen. Elites in Brussel situeren zich binnen de internationale zakengerichte dienstverlening, de onroerendgoedsector, de financiële instellingen en het transnationaal etnisch ondernemersschap. Met een aardige verwijzing naar opbouwwerkachtige „elites” zegt Swyngedouw: „tegenover deze elite groeicoalities staat vaak een allegaartje van personen en organisaties voor wie het gebruik van de ruimte belangrijker is dan winstmaximalisatie en die zich soms groeperen om bestaande stedelijke structuren, buurten en functies te behouden of te versterken tegen de excessen en het avonturisme van de economische groeimachine.” Nog tegenover deze nieuwe economische en culturele elites die het nieuwe Brussel hebben getekend staan wat Swyngedouw noemt de falende traditionele elites. In tegenstelling tot de nieuwe elites, die hoofdzakelijk van buiten Brussel komen en weinig, of op een eerder schimmige wijze geïntegreerd zijn in het bestuur van de stad, maken deze traditionele elites de dienst uit in de bestuurlijke machtscentra. Daarin falen ze echter jammerlijk en het verdict is hard: „Zij laten verstek gaan en zitten verstrikt in parochiale, territoriale en klein ideologische vetes.” Als oorzaken van het huidige fragmentarisch, incoherent stedelijk beheer wijst Swyngedouw op (a) de globale machtsbastions van de gemeentelijke baronieën; (b) de tribale Vlaams/Waalse tegenstellingen die zich uitkristalliseren in de Brusselse Institutionele structuur; (c) Vlaamse/Waalse elites die Brussel beschouwen als een restruimte, er uitgesproken vijandig tegenover staan en een negatief beeld van Brussel ophangen. In dit alles ligt, nog steeds aldus Swyngedouw, een grotere bedreiging voor de internationale ontwikkeling van Brussel dan problemen als werkloosheid of migrantenconflicten.

Het Hoofdstedelijk Gewest kwam in 2007 op de proppen met een Plan voor de internationale ontwikkeling van Brussel. Actie is immers nodig wil Brussel zijn topdrie plaats op de Europese ranglijst behouden. In dat plan steunt men op strategieën waarmee andere steden hun zaken beredderen. Anderzijds werden Brusselse elites bevraagd. Echter, gelet op de vastgestelde kloof

tussen het economische en sociale Brussel gebeurt dat op een uitermate selectieve manier in het voordeel van de eerste sfeer. Daarmee is de toon gezet. Het plan is een alomvattende mix van citymarketing, ontwikkelen van infrastructuur met internationale allures, het verbeteren van de aanblik van de stad – hier situeert zich de strijd tegen dualisering met dubbelzinnige passages rond sociale mix, gentrificatie en sociale verdringing – en last but not least, een meer efficiënt beheer. Toch.

4 De stad als theater voor neoliberale stedenbouwkundige en sociale strategieën.

Gezichten van het neoliberalisme.

Het neoliberalisme is het ideologisch baldakijn van de huidige globaliserende economie. Het is het actuele hegemoniale vertoog, net zo goed als de sociaaldemocratie dat was in het Fordistisch tijdperk en daarvoor, in het kapitalisme van de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw het klassieke liberalisme.

Het is hegemoniaal in deze zin dat het (a) als dominant discours in het Westen door brede en uiteenlopende kringen wordt verkondigd en geaccepteerd; (b) als alleenzalmakend aan de ganse wereld wordt gesleten, desnoods onder militaire dreiging; (c) rivaliserende vertogen als achterhaald, conservatief en contraproductief naar de marge drukt. De kern van de neoliberale agenda zou men als volgt eenvoudig kunnen omschrijven: het vrije spel van de markt zal het goede leven voor elkeen waarborgen en er is niet zoiets als een overheid nodig die via herverdeling de marktwerking moet controleren.

Het neoliberalisme toont een drietal gezichten. Het is ten eerste een accumulatiestrategie. Het is een abstracte economische doctrine die, niet contextgebonden, het economisch handelen bepaalt. Elementen van deze doctrine hebben we bij het behandelen van de kenmerken van de globale economie de revue laten passeren. Het neoliberalisme is op de tweede plaats een ideologie. Hier betreden we het domein van het geloof. En er zit heel wat geloof in vervat: (a) het geloof in het zelfregulerend vermogen van de markt, (b)

het geloof dat open, competitieve, niet geregelde markten het meest bijdragen aan economische ontwikkeling en (c) het geloof tenslotte dat het algemeen belang best gediend wordt door spelers die eigen belangen nastreven. Alan Greenspan, gewezen topman van de Amerikaanse FED, is een typisch exponent van dergelijk geloof. Nog in volle kredietcrisis verdedigt hij deregulatie. Toen de praktijk van de roofleningen hoogtij vierde geloofde hij dat traders voldoende normbesef aan de dag zouden leggen om niet zichzelf en het financieel systeem in de verdoemenis te rijden. Niet dus. Op de derde en zeker niet minst belangrijke plaats is het neoliberalisme een politiek project van institutionele hervormingen. Dat de globalisering zich wereldwijd doorzet is een feit, maar de wijze waarop en de snelheid waarmee dat gebeurt is contextgebonden. De globale economie en het daarmee verbonden systeem van neoliberale kennis, waarden en overtuigingen ontplooiën zich niet in het luchtledige, maar hebben af te rekenen met tradities en zitten ingebed in machtsverhoudingen. Illustratief hiervoor is de vergelijking die men zou kunnen maken tussen het parcours dat in Engeland en België werd afgelegd door Thatcher en Blair resp. Martens / Dehaene en Verhofstadt. De taal van de burgermanifesten van de oppositie-Verhofstadt leverde hem de bijnaam baby-Thatcher op. In zijn paarse regeerperiode volgt hij trouw de soft neoliberale ideologie van de Derde Weg. Commentator Yves Desmet heeft gelijk wanneer hij in een balans beweert dat in het Verhofstadt-tijdperk het sociaal overleg niet meer of niet minder door het middenveld werd beïnvloed en dat de aloverheersende impact van de staat slechts een paar millimeter verschoven is. Maar ook slechts gedeeltelijk gelijk. Neoliberalisme is er niet op uit overheidsop treden te vernietigen, maar wil dat optreden ombuigen om andere ideologische doeleinden te dienen.

Als we nog even stilstaan bij de recente Belgische sociaal-economische en politieke geschiedenis, dan zien we grosso modo dat in de jaren 80 (met het aantreden van de regering Martens) een liberaal getint economisch hervormingsprogramma in de steiger wordt gezet. Dit proces gaat door tot op onze dagen: het liberaliseringsdebat, de flexicurity, de notionele belastingsaftrek (door sommigen een regelrechte hold-up op de Belgische schatkist genoemd)

Parallel hiermee zien in de jaren 90 een gans arsenaal aan maatregelen het licht om het falen van de markt sociaal op te vangen: de beweging van welfare naar workfare; employability; de gang naar accountability / management / „goed” bestuur; het culpabiliserend, moraliserend en disciplinerend discours rond armoede; het criminaliseren van armoede; het herdefiniëren van problemen van sociale uitsluiting als plaatselijke problemen ... Zo bezien geeft neoliberalisering beter dan neoliberalisme weer wat er aan het gebeuren is.

Foto: Michel Demol

Tenslotte, de neoliberale veroveringstocht mag niet louter als negatie van een vorige orde beschouwd worden. Neoliberalisering heeft „rolling back” en „rolling forward” momenten. Neoliberalisering betekent zowel destructie als creatie, iets wat in de stedelijke arena goed kan getraceerd worden.

Neoliberalisering van de stad.

De belangrijke plaats van de stad in de globale economie maakt haar ook tot ruimte voor liberaal ingekleurde beleidsexperimenten en dit op uiteenlopende gebieden als ruimtelijke ordening, huisvesting, bestuurlijke praktijken en sociale politiek. We volstaan hier met een puntsgewijze opsomming van een aantal aspecten.

In de herstructurering van de gebouwde omgeving en het stedelijk weefsel zien we een voorliefde voor megaprojecten (cfr. opnieuw het plan voor de internationale ontwikkeling van Brussel), het zich doorzetten van gentrificatie- en sociale verdringingsverschijnselen, vormen van gettoïsering en gated communities (enclaves waar rijk zich afschermt van arm). Op de huisvestingsmarkt wordt bij voorkeur voor de middenklasse en de elite gebouwd, moeten daklozen het stellen met noodopvang, desnoods in tenten en ad hoc, evolueren de huurprijzen marktgerelateerd. We zien een herijking van interbestuurlijke relaties: verantwoordelijkheden worden doorgeschoven naar de lokale setting, die wel bevoegdheden krijgt maar niet de middelen, tenzij via projectsubsidie. Ook de intrastedelijke bestuurlijke relaties worden herijkt in de richting van governance – beslissingen worden in netwerken en niet enkel meer door overheden alleen genomen – de hieraan gerelateerde public / private partnerships en new public management (met de nadruk op verantwoording / accountability). Overheidsfinanciën worden aangevuld met gebruikersbijdragen, private financiering en sponsoring. In de stad zien we de herstructurering van de welvaartstaat in uitvoering. Lokale gemeenschappen worden geresponsabiliseerd, sociale problemen worden geherdefinieerd in termen van lokale problemen en meer algemeen wordt welzijn gekaderd in een rechten- en plichtendiscours. We zien een veranderende houding ten opzichte van

het stedelijk samenleven binnen de optiek van een veiligheidsbeleid, een verhoogde sociale controle en armoede waartegen bestraffend wordt opgetreden. Het cement dat dit alles bijeen houdt wordt bereid in het discours rond de ondernemende, innovatieve, dynamische en jeugdige stad.

5. Enkele vragen voor het opbouwwerk

In het licht van voorgaande probleempresentatie kan de driedelige positioneringvraag in hoofde van het opbouwwerk uit de inleiding nu als volgt worden geherformuleerd. Ten eerste, wat is de rol van het opbouwwerk inzake armoedebestrijding. Welke grenzen dienen aan deze rol worden gesteld? Welke mogelijkheden liggen open? Welke randvoorwaarden dienen vervuld? Op welke doelgroepen dient men zich te richten en welke bondgenootschappen moeten worden aangegaan. Het opbouwwerk is een belangrijke medeorganisator van 17 oktober. Los van de vraag wie zij vertegenwoordigt is de kritiek van het „Comité voor Sociale Gerechtigheid” (dat de Internationale dag van het Verzet tegen de armoede eerder op een verzetje lijkt dan een werkelijk verzet) een bezinning waard. Ten tweede, hoe moeten we ons opstellen in het debat en in acties rond sociale cohesie als blijkt dat een „gebrek” aan sociale cohesie niet zozeer oorzaak is als wel gevolg van achterliggende problemen. En tenslotte: hoe moet het opbouwwerk omgaan met de ambivalentie die besloten ligt in de roep naar participatie en actief burgerschap. Deze roep is ambivalent voor zover deze begrippen niet alleen appelleren aan waarden als emancipatie, bevrijding en democratie, maar ook deel uitmaken van het huidige rechten- en plichten discours.

We willen er tenslotte op wijzen dat deze positionering des te dringender is daar er vanuit het liberaal verhoor een wenkend perspectief uitgaat. We hebben hier niet alleen te maken met een hegemoniaal discours in de zin van een „pensée unique” die zijn ideeën laat verkopen als natuurwetmatigheden door instellingen die hun legitimering halen uit hun macht. Het is bovendien een discours dat zich bedient van begrippen die het opbouwwerk dierbaar zijn: activering, empowerment, participatie, sociale cohesie, actief burgerschap. Al deze begrippen werken in het verlengde van de aspiraties van het

individueel. Ze zinspelen op vrijheid, keuzevrijheid, zelfontplooiing. Ze roepen mensen op te worden wat ze zijn, op straffe van aan hun welzijn voorbij te gaan. Hiermee ruilen we het macro-verhaal van de maatschappelijke structuren in voor het Foucauldiaans geïnspireerde verhaal van de werking van de macht op microschaal: het verhaal van de moderne sturingstechnieken van het individu, weg van sturing door overheersing naar sturing door zelfsturing. Een minstens even belangrijk, aanvullend, maar niettemin ander verhaal.

Alain Storme

Educatief medewerker, Samenlevingsopbouw Brussel

Geselecteerde bibliografie

- Coolsaet, R., *De geschiedenis van de wereld van morgen*. Van Halewyck, 2008, 320 pp.
- De Swert, G., Economie op de pof. *Gids op maatschappelijk gebied* (98)2007, septembernummer, pp. 47-54
- Harvey, D., *The condition of postmodernity. An enquiry into the origins of social change*. Blackwell, 1990, IX-376 pp.
- Mouffe, C., *Over het politieke*. Klement, 2008, 148 pp.
- Peck, J. & A. Tickell, Neoliberalising space. *Antipode* (34)2002, 381-44
- Swyngedouw, E., De dans der titanen en dwergen: „globalisatie”, stedelijke ontwikkeling en groeicoalities. *Revue belge de Géographie* (123)1999, pp. 43-61
- Luttwak, E., *Turbokapitalisme, Winnaars en verliezers in de globale economie*. Byblosboeken, 1999, 286pp.

Deze inleiding is de samenvatting van een uitgebreide werktekst met uitvoerige literatuurverwijzing: A. Storme, *Globalisering en neoliberale (sociale) strategieën*. Samenlevingsopbouw Brussel, 2008, 34pp. Deze tekst is te downloaden van de website van Samenlevingsopbouw Brussel.

Armoede bestrijden, een onmogelijke opdracht?

Uit alles wat ik te vertellen heb over dit thema, wil ik volgende elementen halen: een definitie van armoede, zes perspectieven op armoede, enkele illustraties van het structurele karakter van armoede en

– daaruit afgeleid – de voorwaarden voor een doelmatig armoedebeleid, om te besluiten met enkele dilemma’s die in een stedelijk beleid ter bestrijding van armoede en sociale uitsluiting besloten liggen.

Een definitie van armoede

Ik begin met een definitie – onze definitie – van wat armoede is. Dat ligt voor de hand, omdat het van die definitie afhangt of armoede doelmatig kan worden bestreden met eenvoudige rechtlijnige maatregelen, zoals het verhogen van het gewaarborgd minimuminkomen, of dat een armoedebeleid een veel complexere aangelegenheid is.

Armoede is „een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de armen van de algemeen aanvaarde leefpatronen van de samenleving. Deze kloof kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen.” (Vranken e.a., Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 1994-2007)

Uit deze definitie kunnen we enkele belangrijke dimensies van armoede afleiden, die ons moeten leiden bij de bespreking van een armoedebeleid. Ten eerste is armoede meer dan een gebrek aan geld; het is een netwerk van sociale uitsluitingen op verschillende domeinen. Mensen in armoede hebben niet alleen een laag inkomen, maar halen dat uit

zwakke inkomensbronnen (sociale zekerheid, recht op maatschappelijke integratie, informele arbeid, flexibele en onzekere jobs). Ze bevinden zich in de rand van of buiten de arbeidsmarkt, ze hebben zwakke onderwijsloopbanen die hen in een doodlopende straat doen belanden, hun levensverwachting is lager dan gemiddeld en ze zijn veel meer en ernstiger ziek, op de woningmarkt moeten ze zich met de restjes tevreden stellen enzovoort enzovoort. Ze botsen altijd weer op dezelfde drempels en moeten hun draai vinden in een samenleving die ingericht is naar het beeld van de middenklasse.

Die accumulatie van uitsluitingen en hun verwevenheid leiden tot een kloof met de rest van de samenleving. Het gaat dus om méér dan gewoon maar ongelijkheid; zoals andere soorten van uitsluiting is armoede een „ladder waarvan sporten ontbreken”, een ladder die je niet op eigen kracht kan beklimmen om uit het dal te geraken.

Daarbij komt nog dat de armen zelf machteloos zijn, vooral wegens hun zwakke positie in het economische productieproces; ze beschikken niet over het dwangmiddel waarop de „gewone arbeider” wél nog een beroep kan doen: het terugtrekken van zijn productiefactor en zo het lamleggen van de economische productie – wat in eenvoudige termen „staken” heet. De enige manieren waarop ze druk kunnen uitoefenen, is door een beroep op medemenselijkheid of op gevoelens van rechtvaardigheid of doordat ze als een gevaar voor de rest van de samenleving – lees voor de machtigere groepen in die samenleving – worden gezien. Vroeger was dat dikwijls omdat ze een bedreiging voor de publieke gezondheid vormen (cholera, tyfus, TBC), vandaag omdat ze de politieke stabiliteit aan het wankelen brengen – zie de opkomst van het Vlaams Blok en de eruit resulterende stedelijke ontwikkelingsprogramma’s. Door die machteloosheid kunnen mensen in armoede hun positie enkel verbeteren door hulp van buitenaf (of van bovenaf, om het beeld van de ladder even door te trekken).

De ontwikkeling van een soort van zelforganisaties („verenigingen waar armen het woord nemen”) heeft daaraan fundamenteel niet veel veranderd.

Zes perspectieven op armoede

Uit voorgaande regels blijkt al dat elk beleid wordt bepaald door de definitie van het probleem. De definitie die we presenteerden, is vrij structureel van aard. Dat is één van de mogelijke manieren om naar armoede te kijken en niet de overheersende; we hebben in het totaal zes zulke perspectieven geïdentificeerd. Deze typologie steunt op twee variabelen: op welk niveau de oorzaak van de armoede wordt gezocht (micro, meso of macro) en of die oorzaak intern is („schuld”) of extern („ongeval”).

Een eerste model (1) legt de schuld (van hun armoede) bij de mensen zelf: omdat ze lui, spilzuchtig, drankzuchtig of onverantwoordelijk zijn. Deze verklaring miskent echter de omstandigheden waarin mensen opgroeien en leven, kijkt voorbij aan de spanning tussen maatschappelijk gewaardeerde doelen en de zeer beperkte middelen die ze maar hebben om die doelen te bereiken. Het is een sterk culpabiliserende benadering en belemmert een doeltreffend armoedebeleid.

Ook de mildere variant van de personele modellen (2), die de oorzaken van armoede en sociale uitsluiting zoekt in persoonlijke tegenslagen, zoals

ziekte, handicap, verlies van een baan, zondigt door een overmatige belichting van wat de persoon overkomt en laat daardoor *waardoor* dat gebeurt, onderbelicht. Beide individuele modellen kunnen het evenement aangeven waardoor sommige individuen in armoede terechtkomen, maar laten de maatschappelijke processen die tot dit gebeuren leiden en de structuur die eraan ten grondslag ligt, buiten beschouwing.

Modellen drie en vier bevinden zich op het meso-niveau van de samenleving, „het maatschappelijke middenveld” of de „civil society”. Daar bevinden zich onder meer geïnstitutionaliseerde vormen van het samenleven, zoals de kerken, de vakbonden, scholen en universiteiten, bedrijven, verenigingen en bij uitbreiding ook het gezin, evenals grotere samenlevingsvormen zoals de buurt en (etnische) gemeenschappen. De interne variant (3) zoekt de verklaring bij de inrichting en het functioneren van deze instituties, groepen en gemeenschappen; illustraties zijn de ontoegankelijkheid of de bureaucratische opstelling van diensten, onvoldoende of „andere” socialisering door het gezin, de eigen („afwijkende”) waarden en normen van de gemeenschap (zoals de armoedecultuur). De externe versie (4) gaat over hoe de buitenwereld aan bepaalde instituties en daardoor aan degenen die er gebruik van maken, een negatief etiket toekent of ze uitsluit van *mainstream society* – via stereotypering, stigmatisering, het fenomeen van de wij-groep en de zij-groep,.

Niveau van de oorzaak	Aard van de oorzaak	
	Intern:	Extern:
Micro: het individu, het gezin	Persoonlijke tekorten Individueel schuldmodel (1)	Persoonlijke ongevallen Individueel ongevalmodel (2)
Meso: groepen, gemeenschappen, instituties, organisaties	De structuur en / of het functioneren van groep, gemeenschap, institutie, organisatie Institutionele schuldmodel (3)	Groepen, instituties, organisaties uit de omgeving Institutionele ongevalmodel (4)
Macro: „de” samenleving	De maatschappelijke ordening Maatschappelijke schuldmodel of structureel model (6)	Maatschappelijke veranderingen en conjuncturen Maatschappelijke ongevalmodel of conjunctureel model (5)

Een vijfde benadering (5) stelt conjuncturen centraal. Het gaat over een economische crisis, waardoor de werkloosheid toeneemt en de middelen waarover het beleid beschikt, afnemen; over snelle maatschappelijke veranderingen, die dikwijls maar niet altijd het gevolg zijn van technologische ontwikkelingen, en die de kloof met de achterblijvers vergroot of nieuwe achterblijvers creëert; of over demografische veranderingen, waardoor de traditionele gezinsverbanden plaats moeten ruimen voor meer fragiele en minder beschermende relaties. De veronderstelling van dit „maatschappelijk ongevalmodel” is dat de armoede zal verdwijnen wanneer de magere jaren de plaats ruimen voor de vette of wanneer de maatschappelijke onrust die is ontstaan door deze veranderingen, gaat luwen.

Nochtans moeten we vaststellen dat, door dik en dun, een aanzienlijk deel van de bevolking in armoede blijft leven. Die voortdurende (re)productie van de armoede wordt best verklaard vanuit een „maatschappelijke schuldmodel” (6). Deze bij uitstek structurele benadering besteedt niet alleen aandacht aan de armoede zelf, maar evenzeer aan de samenleving die deze armoede altijd opnieuw voortbrengt en in stand houdt. Het gaat dan over de dominantie van het economisch produceren bij de positiebepaling van de mensen, over de ongelijke verdeling

van inkomen, status en macht die daarvan het gevolg is. Het betreft verhoudingen tussen centrum en periferie, zowel ruimtelijk als sociaal, over de gesegmenteerde (of zelfs duale) arbeidsmarkt en over de opdeling van de stad in „gated communities”, middenklassenwijken, arbeidersbuurten en achtergestelde buurten.

Waarom is het identificeren van deze grote perspectieven nuttig? Het helpt ons om zowel de wetenschappelijke als de alledaagse verklaringen, het onderzoek, het gevoerde beleid en de concrete hulpverlening te situeren. Om nog eens Peter Townsend (1970) te parafraseren: er loopt een band van theorievorming over onderzoeks-methode naar beleid en actie, die ervoor zorgt dat de keuze die men op een terrein maakt ook de andere bepaalt.

Kunnen armen uit de armoede geraken?

Om uit armoede te geraken is een combinatie van instrumentele en expressieve middelen nodig, stelden we vast in een onderzoek dat werd gepubliceerd als „Bruggen over Woelig Water”. Dat betekent dat een job of opleiding of een nieuwe partner niet volstaan, hoe nuttig en noodzakelijk ze ook zijn als instrument. Mensen vallen terug in de armoede wanneer ze niet in nieuwe sociale netwerken worden opgenomen, wat ook betekent dat ze de band met de oude netwerken dikwijls moeten doorsnijden. Ook is er emotionele ondersteuning nodig; om het heel eenvoudig te zeggen, ze moeten zich in hun nieuwe omgeving welkom voelen en dat is niet het geval wanneer ze worden aangekeken op hun gedrag, hun kleding, hun taal.

De rol die het middenveld hierbij speelt is lange tijd sterk onderschat. Misschien is ook hier de uitspraak van Robert Schuman, de vader van Europa, van toepassing: „Si j'avais à recommencer, je commencerais par la culture”. Een betere deelname aan culturele activiteiten (ook de zogenaamde populaire) en aan het verenigingsleven is hierbij cruciaal. Socioculturele organisaties kunnen bijdragen aan het emancipatieproces, op voorwaarde dat ze ook de drempels wegwerken die ze zelf opwerpen, die in hun organisatievorm zitten ingebouwd.

Dat geldt niet alleen voor individuele opwaartse mobiliteit. Ook bij collectieve emancipatie kan het middenveld (het verenigingsleven) een belangrijke rol spelen. Het gaat dan om het ondersteunen en het vormen van netwerken met de zelforganisaties van armen. Uit een onderzoek dat als „(g)een blad voor de mond” (Van Robaeys e.a., 2005) werd gepubliceerd, blijkt onder meer dat een armoedebeweging enkel dan enige inbreng kan hebben in het beleid wanneer ze over voldoende sociaal en cultureel kapitaal beschikt. Sociaal kapitaal wordt niet alleen verworven door samenwerking tussen de armoedeverenigingen onderling, maar ook – en misschien vooral – via het uitbouwen van externe sociale netwerken.

Maar om armoede uit de wereld te helpen is méér nodig, zeker als we armoede door een structurele bril bekijken. Een eerste, partiële, aanduiding daarvoor wordt geleverd door het inzicht dat armoede functioneel is voor de samenleving en voor de niet-armen. Armen zorgen dat het vuile werk wordt opgeknapt, recyclen uit noodzaak goederen, bezorgen allerlei mensen werk, dienen als morele steen des aanstoets waardoor de gemiddelde burger zich beter voelt.

Ik geef nog enkele andere illustraties van het structurele karakter van de armoede. Zo is er de omvang van de bevolking in armoede. Vrij toevallig ontdekte ik, in de inleiding van een stuk over armoede in een nummer van Knack (voorjaar 2007), een fragment dat werd gereproduceerd uit de eerste publicatie over de armoede in België – de eerste versie daarvan, in de vorm van een wetenschappelijk pamflet, dateert al uit 1968 – waarin ik ook een hand had (Vranken, 1972). Waar wij toen uitkwamen op een percentage van 13,5 %, is – veertig jaar later – de recentste schatting van het aandeel armen in België ... 13,5 % armoede. Voor mij vormt dat een heel goede illustratie waar het om gaat. We zitten hier inderdaad met een bevolkingsgroep die door dik en dun toch wel dezelfde omvang blijft hebben.

We weten van de inkomensongelijkheid niet enkel dat die stabiel is, maar toeneemt. Uit de keiharde cijfers blijkt de groeiende en grote kloof tussen de rijksten en de armsten in dit land. We worstelen al tientallen jaren met vormen van structurele uitsluiting van de arbeidsmarkt,

zoals langdurige werkloosheid of discriminatie die het onmogelijk maakt om een job te vinden. Inzake het onderwijs zijn de effecten van de eerste democratiseringsgolf al decennialang uitgewerkt en er wordt gesmeekt om een tweede democratiseringsgolf op gang te brengen. We kennen de structurele ongelijkheid inzake gezondheid, de vijf jaar lagere levensverwachting voor 25-jarige mannen die enkel lager onderwijs hebben genoten en de lange wachtlijsten voor sociale woningen. Voor cijfers over deze en over de andere terreinen van armoede verwijzen we natuurlijk naar ons jaarboek „Armoede en Sociale Uitsluiting” (Vranken e.a., 2007).

Het zijn altijd weer dezelfde drempels die terug komen. Onvoldoende inkomen om goederen en diensten, die van langsom meer uit de publieke sector worden gehaald en op de markt worden aangeboden, te kunnen kopen. Kennis in de meest ruime betekenis, niet enkel kennis die je verwerft door af te studeren maar ook kennis van hoe de maatschappij in elkaar zit. Hoe werkt dat allemaal? Hoe moet ik al die automaten bedienen waarmee je de dag van vandaag geconfronteerd wordt. Maar ook gewoon kennis van „wie is waar?”, „waar dient dat voor?” en „Waar kan ik mij aanbieden”? Het middenklassenmodel is doorslaggevend, ook inzake armoedebestrijding en sociale uitsluiting; ook hier worden de betrokkenen geconfronteerd met „symbolisch geweld”, gewoon al door ons taalgebruik, door te verwijzen naar dingen die „wij” doen en waarvan „zij” niets afweten of die „zij” niet weten te plaatsen – omdat ze heel ver van hun bed liggen.

Voor de oplossing van de armoede is dus een grondige ingreep nodig in onze samenleving. Serieuze armoedebestrijding kan enkel lukken binnen de context van een fundamenteel andere economie, van een heringerichte samenleving en van een solidaire mens. Is dit evenwel geen utopie en moeten we de moed dan maar opgeven? We onderkennen het gevaar dat, wanneer een structurele aanpak te radicaal wordt doorgedacht, dat natuurlijk tot ontmoediging kan leiden. Daarvoor bestaat geen reden. Natuurlijk moeten samenlevingsstructuren grondig veranderen om armoede ten gronde te bestrijden, maar zoiets kan niet gebeuren van de ene dag op de andere en evenmin op alle domeinen tegelijk.

De geschiedenis heeft ons dat geleerd en het zijn wijze lessen, die ons nieuwe ontgoochelingen kunnen besparen. Dat men naar veranderingen ten gronde toewerkt, houdt in dat men ondertussen alle kleinere stappen in wetgeving, institutionele hervormingen, voorzieningen, hulpverlening zo richt dat ze dit *doel dichterbij* brengen.

We hebben indertijd enige criteria ontworpen waaraan zo’n beleid moet beantwoorden om doelmatig(er) te zijn; een doelmatige *bestrijding* is eigenlijk een betere term omdat het niet enkel gaat om het klassieke beleid maar ook over actoren zoals het opbouwwerk. Het moet *meerdere sporen* tegelijk bewandelen, wat aansluit bij onze definitie van armoede. Het moet *geïntegreerd* zijn qua domeinen, actoren en niveaus, wat in de literatuur „*governance*” is gaan heten. Het moet *inclusief* zijn; het mag zich immers niet beperken tot directe armoedebestrijding (via specifieke maatregelen zoals een leefloon of gerichte initiatieven inzake arbeidsmarkt, onderwijs of wonen), maar ook ingrijpen in de reguliere sectoren van arbeid, onderwijs, wonen of gezondheidszorg (indirect armoedebeleid). Als je het reguliere arbeidsmarktbeleid, onderwijsbeleid of woonbeleid aanpakt op zo een manier dat uitsluiting daar wordt voorkomen, dan heb je minder direct armoedebeleid nodig. Dan heb je minder behoefte aan bijzondere opvangprogramma’s in het onderwijs, dan moet je geen wachtlijsten aanleggen voor sociale huisvesting en dan moet je minder gericht werken om de armen naar de gezondheidszorg te brengen. Enkel als het beleid op de *lange termijn* mikt en *structureel* van aanpak is, kan het de kloof tussen het segment van de armoede en de rest van de samenleving overbruggen. De voorwaarde dat het „*geïnformeerd*” moet zijn, betekent gewoon dat het gebruik moet maken van alle soorten expertise die in de samenleving aanwezig is en wetenschappelijke kennis is daarvan een onmisbaar onderdeel. Tenslotte is de *participatie van de doelgroep* onvermijdelijk, voor informatie, voor het inschatten van de effecten van het beleid en – gewoon ook – omdat daardoor de slachtoffers van de armoede als volwaardige burgers worden erkend; het armoedebeleid moet zich, met andere woorden, op de hoogste sport van de participatieladder begeven.

Met een armoedebeleid, zoals met elk beleid, genereren we natuurlijk niet alleen bedoelde maar ook onbedoelde effecten. Zoals dat erover moet worden gewaakt dat er bij het opleiden van ervaringsdeskundigen geen afromingseffect optreedt, doordat ze weggroeien van hun wortels. Lessen moeten worden getrokken uit vroegere emancipatiebewegingen, die van de zwarten of van de arbeiders en zelfs die van de vrouwen. Je moet dat voortdurend bewaken. Een ander voorbeeld: als je armoedebestrijding doet op stedelijk niveau zit je met het beruchte fenomeen van de buurteffecten, van de verplaatsing van de problemen van buurten die wél deel uitmaken van het stedelijke ontwikkelingsprogramma naar buurten die uitgesloten zijn. Parkinson noemt dat plastisch: het verschuiven van de stoelen aan het dek van de Titanic.

En dan is er het fundamentele conflict tussen sociale cohesie en sociale insluiting – of, uitdagender geformuleerd – dat elke sociale cohesie sociale uitsluiting nodig heeft. Daaraan wil ik een aparte paragraaf besteden.

Twee hazen die je best niet samen najaagt: sociale cohesie en sociale insluiting

Het bevorderen van de sociale cohesie wordt vandaag dikwijls naar voren geschoven als het wondermiddel voor alle sociale problemen, zeker voor alles wat met sociale uitsluiting te maken heeft. Het lijkt wel op een van die reclames voor een superactief poetsmiddel: versterk de sociale samenhang tussen mensen en alle problemen verdwijnen als bij toverslag. Evenwel steekt de samenleving net iets complexer in elkaar als de (Europese) beleidsmakers ons wel willen doen geloven.

We beperken ons qua definitie van sociale cohesie tot drie dimensies: een relationele dimensie die uit sociale netwerken bestaat, een culturele dimensie die betrekking heeft op gemeenschappelijke normen en waarden en een ruimtelijke dimensie, die met het delen van eenzelfde plek (in de stad) te maken heeft. Dat volstaat om meteen al een belangrijk voorwaarde voor cohesie te formuleren: wat indien een lid van de gemeenschap of een gemeenschap binnen de samenleving zich niet integreert

in die netwerken, de gemeenschappelijke waarden en normen verwerpt of een deel van de gemeenschappelijke ruimte voor zichzelf wil? De uiteindelijke sanctie is de uitsluiting van het individu uit de groep of van de groep uit de samenleving. Sociale uitsluiting of de dreiging daarvan is met andere woorden een belangrijk mechanisme om de sociale samenhang van een groep of samenleving te verzekeren. Het mag meteen ook duidelijk zijn dat niet iedereen even zwaar wordt aangepakt bij „ongepast” of „afwijkend” gedrag. Wie in een zwakke economische, sociale, culturele of etnische positie zit wordt met iets minder mededogen behandeld dat wie op deze terreinen macht heeft.

Een andere vraag in dit verband is: op welk niveau streven we cohesie na? Op het niveau van de stad, van de buurt of van de gemeenschap of van het woonblok? Het is weeral duidelijk dat cohesie op het ene en op het andere niveau niet noodzakelijk hoeven samen te vallen; het tegengestelde is dikwijls het geval. Zo zal een sterke sociale cohesie op het niveau van de buurt of de gemeenschap leiden tot een afwijzing van de stad als samenlevingsverband, net zoals nationalisten Europa niet zien zitten. Meer nog, zo’n sterke cohesie op groeps- of gemeenschapsniveau kan leiden tot opsluiting van de leden in de groep, waardoor de mogelijkheden om uit de armoede te ontsnappen of op een ander gebied mobiel te zijn, heel erg beperkt worden. Ook zal er dan geen behoefte zijn om aan het leven van de ruimere gemeenschap deel te nemen.

Dat brengt me tot het fenomeen van de participatie. Ik zal hierover niet uitweiden; dat gebeurt veel deskundiger door Maria De Bie. Ik beperk me tot drie spanningsvelden die we hebben geïdentificeerd in een vergelijkend Europees onderzoek (UGIS, Vijfde Kaderprogramma); ze worden grondiger uit de doeken gedaan in „Hoe een succesvol Stedelijk Ontwikkelingsprogramma maken?” (Burgers & Vranken, 2007). Het eerste spanningsveld is dat tussen *top-down* en *bottom-up* participatie. Je kan het ook zien als de keuze tussen „luisteren naar de stem van de mensen” of „een stem geven aan de mensen”. Ook in de tweede vorm dreigt opportunistisch gebruik door de overheden van vormen van participatie en moet voortdurend de vraag worden gesteld:

„Wie controleert de probleemformulering”? Het tweede spanningsveld, wat al meer op een paradox lijkt, heeft te maken met de vraag „Wat als de lokale overheden oprecht naar participatie streven; maar slechts een minderheid participeert en als poortwachters optreedt”? Een middenklassenmodel van participatie en civiele cultuur leidt er toe dat degenen die al stem hebben meedoen en dat de rest er het zwijgen toe doet – of het zwijgen wordt opgelegd. Hoe belangrijk zijn sterke persoonlijkheden hier? Nummer drie is een echte paradox: bij participatie wordt dikwijls met een grote boog om conflicten heen gelopen; daardoor blijft de positieve rol van conflicten onbenut. Moeten belangrijke tegenstellingen worden verborgen of moeten de problemen worden aangekaart?

Met deze vraag sluiten we de cirkel: wie beschikt er over de middelen om conflicten te managen en de problemen naar eigen inzicht op te lossen? De mensen die in armoede leven, al dan niet empowered?

Jan Vranken,

OASeS, Centrum Ongelijkheid, Armoede, Sociale Uitsluiting en de Stad, Universiteit Antwerpen

Bibliografie

VAN ROBAEYS, B., DIERCKX, D., & VRANKEN, J. (2005), *(G)een blad voor de mond. Spanningsvelden bij de participatie van armoedeverenigingen aan het armoedebeleid*, Gent: Academia Press.

VRANKEN, J. (1991-2006), *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 1991-2006*, Leuven, Amersfoort/Leusden: Acco.

Buurtbeleid en sociale cohesie: een Antwerpse sage

Inleiding: De propere Antwerpenaar vs. de vuile Marokkaan

Sinjoeren hechten aan een propere stad. Uit ervaring weet ik dat deze drang soms zelfs maniakale proporties kan aannemen. Mijn eerste confrontatie met de smetvrees van de Antwerpenaar

kwam in 1994, toen ik als immigrant uit een klein boerendorpje in de Noorderkempen naar de Koekenstad afzakte. Ik studeerde er grafiek en zat te schetsen op een bankje in het park, toen er een oude man naast me neerzeeg en me ongevraagd meldde dat in de tijd dat Hitler hier nog zat het tenminste nog proper was in 't Stad. „Mor na, voal, voal dat datier is.”

Het werd me ook al snel duidelijk dat „vreemdelingen” doorgaans als de oorzaak van vervuiling werden gezien. Aan het begin van de zomervakantie stond ik eens bij de bakker. Die was een praatje aan het maken met een andere klant: „heb je al gezien hoe proper het hier tegenwoordig is?”. Zoveel optimisme had ik van de doorgaans zeurderige man niet verwacht. Het valt nog wel mee met die verzuring, dacht ik bij me zelf. „Ja, ze zijn weer allemaal terug naar huis vertrokken hé” antwoordde de klant, waarna ze beide in lachen uitbarsten.

Zoveel bruine retoriek schokte een gezonde buitenjongen als ik. Intussen woon ik al een hele tijd in Antwerpen, heb er een vrouw en drie kinderen, die intussen zelfs al schoollopen, in het („concentratie”)buurtschooltje op het einde van de straat. Op de eerste schooldag van dit jaar stond ik met mijn vrouw te wachten op onze kinderen; achteloos bekeken we de parade van na een lange vakantie bruingebrande kindertjes en gesluierde vrouwen die aan onze neus voorbijtrok. Toen iedereen weg was en de straat weer even uitgestorven was als altijd, viel het ons op hoe ze vol lag met

snoeppapiertjes en zakdoekjes vol tranen en snottebellen. Ik knikte en wees: „ze zijn weer terug uit vakantie”. We staarden elkaar aan en even werd het stil. Het besef kwam even plots als het helder was: we zijn echte Antwerpenaren geworden!

Ik gebruik zelden persoonlijke anekdotes in artikels. Maar dit verhaaltje illustreert perfect wat ik wil verduidelijken in onderstaand artikel. Op het eerste zicht toont het aan hoe iets klein en onbenulligs als zwerfvuil de sociale cohesie tussen buurtbewoners op subtiële wijze kan ondergraven. Maar is er met die zo geroemde sociale cohesie niet meer aan de hand? In wat volgt beweer ik dat er meer achter zit, en onderzoek ik hoe het probleem deels in de hand wordt gewerkt door de manier waarop het wijkgericht beleid voor sociale cohesie zelf wordt georganiseerd. De participatieprocessen verbonden met de gradueel ontwikkelde en gevarieerde wijkgerichte aanpak blijken sociale ontbinding te organiseren.

Sociale cohesie en het ontstaan van buurtbeleid

Sociale cohesie wordt in het algemeen als een synoniem beschouwd voor een zekere vorm van verbondenheid. Sociale cohesie is het tegendeel van anomie en individualisme, het uiteenvallen van de maatschappij in individuen. Sociale cohesie is wat mensen en groepen van mensen bindt, wat hen aanzet tot solidariteit: sociale netwerken, een gedeelde identiteit, gedeelde zorgen en belangen. Tot voor enkele decennia werd beleidsmatig vooral gewerkt aan sociale cohesie op de schaal van de natiestaat. Sinds de jaren 1990 echter staat sociale cohesie, deze keer op wijksschaal, in verschillende Europese landen bovenaan de stedelijk beleidsagenda. Ook in België zien we deze eigenaardige evolutie plaatsvinden.

Men kan deze verschuiving begrijpen als een reactie tegen de neoliberale golf uit de jaren tachtig. Deze was geïnspireerd door denkbeelden als deze van Margaret Thatcher die zei: „There

is no such thing as society” en beweerde dat we allemaal gewoon individuen waren die hun eigenbelang nastreefden. Vanuit die ideeën, die ook in de rest van Europa deels ingang vonden, werd in de jaren tachtig vooral aan afbraak van sociale cohesie gedaan, op alle mogelijke schaalniveaus. Solidariteitsmechanismen op nationaal niveau werden afgebouwd, centrale staten werden gedecentraliseerd (de federalisering is een proces dat in België pas in de jaren 1980 echt goed op gang kwam, toen de regio's hun eigen economisch beleid begonnen te voeren), stedelijke overheden staakten hun inspanningen van sociale woningbouw en andere collectieve voorzieningen,...

Al vroeg in de jaren 1990 wezen waarnemers op de nadelen van zo'n aanpak: werkloosheid, armoede, druggebruik, criminaliteit namen toe; conflicten tussen verschillende culturen kwamen aan de oppervlakte... Om die toenemende problemen het hoofd te bieden werd daar, als een duiveltje uit een doosje, het buurtbeleid geïntroduceerd. De idee leefde toen dat de buurt, de wijk het niveau is waar we dit soort „samenlevingsproblemen” kunnen aanpakken. Niet de stad, niet de regio, niet het land: de wijk. En zo werd de wijk een nieuwe schaal van beleid.

Een beleidsschaal is een complex begrip: het is enerzijds een territorium, een gebied, en anderzijds het apparaat aan organisaties en instituties dat een aantal sociale processen binnen dat territorium proberen te reguleren. Een beleidsschaal is een sociale constructie: het heeft een zekere contingentie (afhankelijk van de inzichten van de betrokkenen zouden dezelfde processen ook op een andere schaal kunnen worden aangepakt) maar het is tegelijk een bestaand iets dat de wereld mee vorm geeft en structureert.

Vanaf het moment dat men beslist om de sociale cohesie op wijkniveau te gaan organiseren en reguleren, begint die wijksschaal een eigen leven te leiden. Een hoop professionals komen in die wijk terecht, zetten projecten en processen in gang, die zelf ook weer nieuwe professionals aantrekken en andere processen aanzwengelen. En allerlei actoren beginnen hun zeg te willen doen over die wijk, beginnen, al dan niet met succes, nieuwe betekenissen te hechten aan de wijk.

Een beleidsschaal draagt echter ook een zekere selectiviteit in zich. Het beleidsapparaat dat zich op de schaal van de buurt richt, opereert volgens bepaalde logica's, steunt op specifieke discours over hoe een buurt of wijk in elkaar zit, hoe ze eruit zou moeten zien, wat je er kan doen. Een wijkagent kan je voor burenruzies aanklappen, dat valt binnen zijn bevoegdheid. Maar als je in diezelfde wijk fiscale fraude pleegt, hoef je van die wijkagent niet veel te vrezen. Op wijkniveau wordt er aan sociale cohesie gewerkt, maar niet of nauwelijks aan werkgelegenheid of milieubeleid.

Foto: Maarten Loopmans

De definitie van wat een wijk als beleidsschaal kan inhouden (welke organisaties er actief zijn, welke sociale processen er worden gereguleerd) bepaalt zo mee wat je, als bewoner of gebruiker van een bepaalde wijk, kan gaan vragen aan het beleid op wijkniveau. Je krijgt trouwens onvermijdelijk, als bewoner of gebruiker van het territorium van een bepaalde wijk, ook een bepaalde rol toebedeeld in relatie tot het beheer van de geselecteerde sociale processen. Je kan als de begunstigde worden beschouwd van een bepaald beleid: in dat geval hoef je niet veel te

doen, het beleid wordt door anderen gevoerd, voor jou. Maar je kan ook als partner worden gezien: men kan van je verwachten dat je op een of andere manier een nuttige bijdrage kan leveren tot een beleid. Tenslotte kan je ook als beleidssubject worden gezien, als lijdend voorwerp van beleid: het beleid werkt dan niet voor jou, maar aan jou. Je bent het beleidsprobleem in hoogsteigen persoon. Het is evident dat een partner of een begunstigde meer toegang krijgt tot de regionen waar een beleid wordt geformuleerd en uitgevonden, dan iemand die als beleidssubject wordt beschouwd.

De positie die je toebedeeld krijgt, bepaalt met andere woorden welke toegang je krijgt tot het beleid en in welke mate je mee op de formulering van doelstellingen, projecten en methodieken kan wegen. Maar de positie die je toebedeeld krijgt, is zelf afhankelijk van de formulering van het beleid: afhankelijk van het probleem waar een beleid zich op richt, krijgt eenzelfde individu andere rollen toebedeeld. Want intussen is sociale cohesie lang niet de enige thematiek waarrond wordt gewerkt op wijkniveau. Sociale cohesie krijgt in de loop van de jaren concurrentie van een hele reeks beleidsthema's die aan de schaal van de wijk worden toebedeeld. Het voorbeeld van Antwerpen maakt duidelijk welke gevolgen dit heeft.

Buurtbeleid en sociale cohesie in Antwerpen

De buurt of wijk doet in Antwerpen zijn intrede als beleidsschaal in de jaren zeventig. Niet toevallig valt dit samen met de crisisjaren: de staat gaat op dat moment op zoek naar nieuwe vormen van beleid omdat de oude vormen op allerlei manieren tot conflicten en problemen leiden. De uitvinding of verkenning van nieuwe beleidsschalen is een van de strategieën om aan deze problemen het hoofd te bieden. In de jaren zeventig was het wijkniveau in de eerste plaats een plek om de verdringing van de woonfunctie uit de stad aan te pakken. De wijk zou de plek worden waar men mobiliseerde tegen de almacht van koning auto op straat; tegen het afbreken van woningen voor kantoren, etc... Met het instrument van het BPA krijgt in de hele Antwerpse binnenstad het wonen een beschermde status en worden de eerste autovrije straten en woonerven aangelegd. Dit idee van de wijk als woonwijk wordt in de jaren 1980 doorgetrokken in het instrument van de herwaarderingsgebieden

die worden afgebakend naar aanleiding van het Vlaamse herwaarderingsbesluit. Het wijkbeleid richt zich op „de bewoners”; bewoners zijn de eerste begunstigde van het beleid: ze moeten beschermd worden tegen projectontwikkelaars en kantorenbouwers en moesten in hun eigen buurt een plekje worden gegarandeerd. Sociale cohesie is in deze geen einddoel, maar wordt gezien als mogelijke afgeleide van en instrument voor dit beleid. Er werden ambitieuze stuurgroepen opgericht die bewoners als bewoners bijzonder veel inspraak wilden geven over de manier waarop in hun buurt het wonen zo comfortabel mogelijk moest worden gemaakt. Door bewoners te laten meebeslissen, zou men ze dichter bij elkaar brengen; tegelijk wordt een zekere graad van sociale cohesie gezien als een voorwaarde om een dergelijke stuurgroep democratisch te laten functioneren en alle bevolkingslagen in gelijke mate aan bod te laten komen.

Aan het einde van de jaren 1980 komt plots het idee van de achtergestelde buurten op. In Antwerpen werd, in het kader van de afbakening van de herwaarderingsgebieden, een atlas opgemaakt van de woonsituatie in Antwerpen en van de sociaaleconomische situatie van de bevolking. Hieruit bleek dat de armste bewoners woonden in de wijken waar ook de woonsituatie het slechtst was. Bovendien bleek plots, in 1989, dat de bewoners uit die buurten in grote getale op het Vlaams Blok hadden gestemd. De conclusie die men daaruit trok was dat deze mensen, arm en zwaar getroffen door de crisis, vooral omwille van hun sociaaleconomische achterstand een „anti-stem” hadden uitgebracht, en men vond dat er iets aan hun sociaaleconomische positie moest worden gedaan; de sociaaleconomische dualisering binnen en tussen wijken werd immers gezien als de oorzaak van het gebrek aan sociale cohesie dat aan de oppervlakte kwam door het succes van het Vlaams Blok. Op dat moment wordt de wijk het schaalniveau waarop aan kansarmoede wordt gewerkt, door allerlei organisaties en instanties, die daar ook veel middelen voor kregen toegeschoven. „De bewoners” bestonden toen niet meer: zij werden opgesplitst in „arme” bewoners en „gewone” bewoners. De eerste waren duidelijk de begunstigten van het beleid. De tweede waren mogelijke partners.

Nog een tijdje later – ook hier had een analyse van de verkiezingsresultaten van het Vlaams Blok een rol gespeeld – werd de wijk plots het niveau waarop aan het multicultureel samenleven moest worden gewerkt: men sprak van de multiculturele wijken. Men ging plots allerlei feesten en ontmoetingsmogelijkheden creëren zodat mensen met verschillende culturele of etnische achtergrond elkaar beter zouden leren kennen, zodat men elkaar dan ook beter zou gaan respecteren. En dit moest op wijkniveau gebeuren. Niet op stedelijk niveau, niet op regionaal of federaal niveau.

Ook hierbij werd de bevolking weer opgesplitst in groepen, naargelang de rol die hen werd toegekend in het beleid. Je kreeg een opsplitsing tussen migranten en Vlaamse bewoners; en belangrijker, een opsplitsing tussen actieve bewoners, die als partners meewerkten aan het multiculturele beleid en „verzuurde” bewoners die niet mee wilden en die via deze projecten moesten worden „heropgevoed” of „verzoot”.

Nog een overwinning van het Vlaams Blok later werden de verzuchtingen van deze verzuurden toch gedeeltelijk meegenomen, en werden buurten plots ook probleembuurten. Er kwam meer aandacht voor kleine criminaliteit, vandalisme, overlast, vervuiling. Een nieuw onderscheid tussen bewoners werd gecreëerd: de slechte bewoners, die de problemen veroorzaken (daar moet aan worden gewerkt) en de goede bewoners die, samen met bijvoorbeeld de politie, wil meewerken aan het aanpakken van deze slechte bewoners. Als partners van het beleid werden zij meer en meer gehoord en konden zij in toenemende mate hun verzuchtingen op tafel leggen. De slechte bewoners, als beleidssubjecten, worden echter meer het zwijgen opgelegd: zij krijgen veel minder een forum om hun problemen te ventileren.

Heel recent tenslotte heeft het idee „kansenvoorbuurten” ingang gevonden. Wijken worden nu de plekken waarheen men nieuwe stadsbewoners kan aantrekken. Alle Belgische steden mikken tegenwoordig op het aantrekken van –belasting betalende– middenklassers; wijken worden, ook nu weer, de geprefereerde schaal waarop men zo'n beleid kan realiseren. De leefbaarheid

wordt verhoogd per wijk, men tracht bewoners aan te trekken naar specifieke wijken die men een specifieke uitstraling wil toekennen. Ook hier krijg je weer een indeling van bewoners in verschillende types. Er zijn enerzijds de toekomstige bewoners, de middenklasse gezinnen die men hoopt aan te trekken. Deze zijn de eerste begunstigten van een dergelijk beleid, en men verzint allerlei trucs om hun mening, hun verlangens met betrekking tot buurten te achterhalen. Daarnaast zijn er de huidige bewoners, die mogen meewerken om de kansen in de buurt mee tot ontwikkeling te brengen.

Foto: Maarten Loopmans

Vanzelfsprekend lopen al deze verschillende buurtdefinities door elkaar heen. Beleidsinitiatieven sterven langzaam. Dat is een keiharde institutionele logica. Eens een bepaald beleid op de rails is gezet blijven de sporen ervan nog lang zichtbaar: je kan organisaties die op de kar gesprongen zijn van een bepaald beleid niet van de ene dag op de andere financieel droogleggen of van koers doen veranderen. Dat verdragen de mensen die er werken of die ervan af hangen niet. Daarom blijft er probleembeleid bestaan in kansenvoorbuurten en blijven multiculturele initiatieven doorlopen naast initiatieven vanuit een armoede-insteek. De opeenstapeling van dominante en ondergeschikte wijkaanpakken heeft echter, wat beleidstoegang betreft, een ware versplintering opgeleverd van de wijkbevolking, met allemaal verschillende groepen die in verschillende mate toegang krijgen

tot verschillende institutionele netwerken in de wijk. Als we sociale cohesie beschouwen als verbondenheid, gedeelde belangen, gedeelde identiteit, dan zijn we niet goed bezig op wijkniveau. Maar het is niet alleen het buurtbeleid dat aan deze versplintering ten grondslag ligt.

Buurtbeleid en buurtbewoners

Buurtbewoners aanvaarden de hun toebedeelde rol niet passief. De verschillen tussen bewoners worden niet enkel van bovenaf opgelegd. De buurtbewoners zijn actief betrokken in de „verschilmachine” die wijkbeleid is: zij organiseren zich, mobiliseren zich, en spelen strategisch in op de gegeven selectiviteit van de nieuwe wijkschaal. De buurt als schaal heeft immers niet enkel betekenis in termen van beleid en beleidselectiviteit. De buurt is ook een schaal voor mobilisatie. Mensen organiseren zich, mobiliseren zich, groeperen zich immers in belangengroepen op heel verschillende schalen. En dat doen ze niet toevallig. Vakbonden hebben zich georganiseerd op nationaal niveau, omdat dit voor hen het niveau was waarop ze de meest betekenisvolle toegang konden verwerven tot het beleid: mettertijd is het economisch beleid immers vooral op nationaal niveau georganiseerd geraakt omdat, tot voor enkele decennia, de belangrijkste economische processen over het hele nationale territorium verspreid werden. En ook vakbonden slaagden erin, dankzij een efficiënte organisatie en de beschikbaarheid van goede communicatiemiddelen, om zich op dit niveau in één organisatie te groeperen en acties te ondernemen. Met andere woorden: een territorium is tegelijk een „schaal van afhankelijkheid” (een schaal waarop zich bepaalde processen afspelen of worden gereguleerd waar men van afhankelijk is, waar men bepaalde belangen bij heeft -zoals de arbeider belangen heeft bij de economische processen) en een „schaal voor engagement”: een schaal waarop men zich kan organiseren, waarop de netwerken en processen zich afspelen waarvan men afhankelijk is voor een geslaagde mobilisatie.

De buurt als schaal van afhankelijkheid kan een veelheid van processen dekken. Voor sommige mensen is veiligheid in de buurt heel belangrijk, bijvoorbeeld omdat hun dagelijks leven er zich afspeelt in de publieke ruimte en

ze, wanneer die publieke ruimte niet langer veilig is voor hen, ernstig beperkt zouden worden in hun levenskwaliteit. Voor anderen is de nabijheid van een speeltuin belangrijk, omdat vooral de activiteiten met kinderen zich in de buurt afspelen. De meeste mensen hun loon is niet afhankelijk van processen die zich afspelen in hun buurt, maar een deel van de kwaliteit van hun vrijetijdsbesteding kan wel afhankelijk zijn van buurtprocessen.

De buurt kan ook een schaal van engagement zijn. Buurtbewoners zijn afhankelijk van het voorradige sociale kapitaal: de sociale netwerken die ze kunnen aanspreken en de know-how en hulpmiddelen die daarin circuleren: krijg je een groep mensen bij elkaar op deze schaal die een organisatie kunnen trekken, of die een specifieke inbreng kunnen doen. Afhankelijk van wie je kent in je buurt, zal je erin slagen een petitie op te zetten of een website te bouwen; zal er een feestelijke protestmars kunnen worden gehouden of zullen er zwarte plastic zakken voor de ramen hangen. Maar men is ook afhankelijk van externe hulpmiddelen die je kan krijgen om een mobilisatie te ondersteunen en die op een specifiek schaalniveau aanwezig kunnen zijn. Zo kan je in Antwerpen via Opsinoren financiële en logistieke ondersteuning krijgen als je in je straat of wijk een feestje wil organiseren met de burens; je kan die ondersteuning niet krijgen voor een privéfeestje bij je thuis of een grootschalig bal van de burgemeester waar de hele stad welkom is. Je kan ondersteuning krijgen als je je straat wil schoonvegen of groen wil aanplanten; maar niet als je de rijrichting zou willen veranderen.

Om te besluiten kan men zeggen dat drie factoren samen bepalen hoe en in welke mate men gaat participeren in een beleid en bepalen uiteindelijk welke verschillen en geschillen er ontstaan in een wijk: de definitie van een wijk als beleidsschaal en de ingebouwde selectiviteit ervan (op welke processen wil een beleid inspelen wie krijgt er welke rol/welke toegang toebedeeld); de manier waarop een wijk functioneert als schaal voor afhankelijkheid (van welke sociale processen is men afhankelijk voor zijn levenskwaliteit) en de manier waarop een wijk ook een schaal is voor engagement (welke mogelijkheden biedt een wijk om zich te mobiliseren).

Wie wordt de koning van het Koningsplein?

De sage van het Antwerpse De Coninckplein – „Koningsplein” in de volksmond – illustreert heel goed hoe de wederzijdse beïnvloeding van wijkbeleid en bewonersmobilisatie plaatsvindt en hoe dit proces de bewoners onderling differentieert en zijn invloed heeft op de sociale cohesie in de wijk.

Het De Coninckplein is een levendig uitgaansplein waar zich sinds mensenheugenis het wat ruwere nachtleven van Antwerpen situeert. De achterkant van de stationsbuurt vormt de ideale locatie voor cabarets, clubs en uitzuipkroegen. In de zijstraten die het plein verbinden met het meer burgerlijke Astridplein strijken activiteiten neer die het daglicht schuwen: In de Van Maerlantstraat wordt getippeld en zijn er rendez-vous hotelletjes, de Van Arteveldestraat kent een harddrugscene, de Van Schoonhovestraat wordt de „rue vaseline”, wanneer er in de jaren vijftig de eerste Belgische homocafé’s openen; de Van Wesenbekestraat wordt Chinatown wanneer Chinese matrozen op de vlucht voor het regime in hun land er de eerste Chinese restaurants opzetten. Eind jaren negentig zakt het nachtleven rond het Centraal Station echter als een pudding in mekaar wanneer de cinema’s één na één de deuren sluiten en de café’s, cabarets en dancings in hun zog meeslepen. De buurt lijkt in verval en de harddrugscene wordt dominanter. De café’s rond het De Coninckplein worden een voor een overgenomen door Zwart-Afrikaanse ondernemers die rond die periode als politiek vluchteling in Antwerpen neerstrijken. Op enkele jaren tijd transformeert het De Coninckplein tot een concurrent voor Matonge en lokt uit heel de Benelux Zwart-Afrikaanse bezoekers met haar 24-uurs economie.

In diezelfde periode komt het De Coninckplein voor het eerst op de stedelijke agenda wanneer uit de armoede-atlas blijkt dat de appartementen en kamers boven en naast de café’s heel wat kansarme bewoners tellen. De omgeving van het De Coninckplein wordt aangepakt en er worden heel wat sociale voorzieningen voor „armen”, de belangrijkste begunstigden van dit beleid, uit de grond gestampt: sociale woningen, een sociaal restaurant, daklozenopvang, het MSOC Free Clinic krijgen allen hun stek in de omgeving.

Al snel wordt ook het multiculturele samenleven op en rond dit plein geproblematiseerd: In de ruime omgeving van het plein woont een 100-tal nationaliteiten samen en dit maakt het plein een uitgelezen plek voor het opzetten van projecten die het samenleven moeten versterken. In 1995 strijkt „Muziek in de Wijk” neer, een project dat op allerlei pleintjes in de 19de eeuwse gordel in samenwerking met bewoners een zomers muziekfestival uitwerkt om de bewoners samen te brengen. In samenwerking met Samenlevingsopbouw (toen RISO) Antwerpen Stad wordt er een Pleingroep opgestart die Muziek in de wijk als „lokale partner” moet trekken. Bewust trachtte Samenlevingsopbouw de verschillende belangengroepen op en rond het plein in de Pleingroep te verenigen: Afrikaanse en Vlaamse caféuitbaters, vertegenwoordigers van de daklozenopvang achter de hoek, vertegenwoordigers van de Free Clinic, en ook buurtbewoners van allerlei afkomst. Vooral de Afrikaanse caféuitbaters grepen deze gelegenheid aan om de Afrikaanse uitstraling van het plein te versterken, en transformeerden, als meest actieve „partners” van het beleid, het wat brave wereldmuziekfestival in een zinderend Afrikaans feest dat tot ver buiten de buurt bekend –en mettertijd ook berucht– werd. De muziekinstallaties in de Afrikaanse café’s gingen de concurrentie aan met de officiële programmatie op het podium en de woensdagavonden van Muziek in de Wijk liepen bij goed weer uit tot donderdagmiddag.

Tegelijk kreeg je een ander groep van buurtbewoners die zich meer gingen organiseren tegen de toenemende overlast en onveiligheid in de buurt. Met het verval van de (semi-)legale activiteiten in de buurt breiden de illegale zich immers uit. Junks en hoeren worden steeds zichtbaarder in het straatbeeld; op straat wordt lustig gepijpt en gespoten. En tenslotte zorgt ook het 24-uurs karakter van het Afrikaanse nachtleven voor heel wat nachtlawaai en andere overlast naar de omgeving toe. In het begin worden deze bewoners grotendeels genegeerd als „zuurpruimen” en zelfs als „beleidssubjecten” beschouwd die moesten worden warm gemaakt voor het multiculturele in de wijk. Deze bewoners zien echter een opening wanneer de buurt steeds meer als probleembuurt wordt beschreven en het beleid op zoek gaat naar partners om deze problemen aan te pakken. In samenwerking met de politie wordt de BewonersObservatieActie (BOA) Richardstraat en omgeving opgericht. Een groep bewoners gaat op straat patrouilleren en meer systematisch problemen en ongeregelheden melden aan de politie, die van haar kant open kaart speelt met bewoners in verband met haar aanpak en plannen. BOA profileert zich als erg actieve partner en richt ook een groep „straatvrijwilligers” op om, met ondersteuning van de stadsdienst Opsinoren, de straten schoon te houden. BOA krijgt naam in de buurt en bij het stadsbestuur, en wordt een van de trekkers van het door Samenlevingsopbouw ondersteunde Bewonersgroepencongres Antwerpen-Noord. Dit bewonersgroepencongres, waarop politici van alle niveau’s uitgenodigd werden en tot grootse beloftes werden verleid, werd in de eerste instantie een forum voor de nieuwe „begunstigden” van het probleembuurtbeleid: bewoners die de problemen van overlast en criminaliteit wilden aankaarten. De Bilzen, een tot dan toe wat marginaal groepje dat als klaagbarak wordt beschouwd, weet er zich te profileren. De Pleingroep van haar kant, verliest aan toegang op het moment dat de definitie van probleembuurt veld wint. Vooral de Afrikaanse deelnemers zien met lede ogen aan hoe de Afrikaanse gemeenschap op het plein in toenemende mate in het verdomhoekje wordt gedrukt. Als reactie richt men, weer in samenwerking met Samenlevingsopbouw, het Afrikaans Platform op, dat de belangen van de Afrikaanse gemeenschappen wil verdedigen. Om goodwill te

winnen is het Afrikaans Platform verplicht om als „partner” mee te stappen in het probleembuurtverhaal. Een tijdlang wordt met BOA een speciale Afrikaanse ploeg straatvrijwilligers draaiende gehouden om te tonen dat ook Afrikanen schone straten waarderen; ook wordt getracht samen te werken met politie om de overlast vanuit de café’s te beperken. Maar deze goodwill-initiatieven helpen het Afrikaans Platform niet om steun te vinden voor haar eigen agenda, die inhoudt dat het De Coninckplein een ankerpunt blijft voor de Afrikaanse gemeenschappen. Integendeel: Het overlastgevendende cafémilieu wordt als „beleidssubject” beschouwd en niet als een groep die eigen eisen te stellen heeft. Het Afrikaans Platform wordt in toenemende mate in de verdediging gedrongen en doet uiteindelijk niet veel meer dan zich te verweren tegen nieuwe aanvallen op de Afrikaanse identiteit van het plein.

Wanneer in de eerste jaren van de 21e eeuw het kansendiscours opgang maakt, heeft de Afrikaanse gemeenschap het helemaal verkorven. De vervallen, reeds 20 jaar gesloten Permeke-garage aan de oostzijde van het plein komt nu centraal te staan in het debat. Wanneer de stad er haar oog op laat vallen en ervan een hefboomproject wil maken dat de kansen in de buurt moet valoriseren, trachten verschillende groepen er hun verhaal over te doen. Het Afrikaans Platform pleit voor een multicultureel shopping centrum, waar ook Afrikaanse winkeltjes een plaats krijgen, maar wordt genegeerd. De Bilzen wil er oorspronkelijk een traditionele buurtfeestzaal. Uiteindelijk kiest de stad voor een ambitieuzer project: om de middenklasse naar de buurt aan te trekken, wordt Permeke de nieuwe centrale stadsbibliotheek. Na enige aarzeling bejubelt de Bilzen de nieuwe piste en gaat voluit voor het aantrekken van nieuwe middenklassebewoners: alleen door de overlastgevendende bevolkingsgroepen die nu in de buurt rondhangen te vervangen door „betere” bewoners kan er structureel een einde worden gemaakt aan de overlast zelf. In 2002 weet De Bilzen de Antwerpse voorzitters van de besturende partijen zelfs te verleiden tot het ondertekenen van hun zelfgemaakte „Marshallplan voor Antwerpen-Noord” waarin deze visie in concrete beleidsmaatregelen wordt uitgewerkt. Hiermee verbonden de

partijvoorzitters zich ertoe dit plan integraal en zo snel mogelijk uit te voeren; voor de Bilzen betekent het een officiële promotie van „beleidsbegunstigde” naar „beleidspartner”.

Eenmaal de keuze voor gentrification gemaakt, wordt de Afrikaanse identiteit van het plein verder geproblematiseerd. Niet alleen de overlast veroorzaakt door lawaaijige cafégangers of zwarte straathoertjes is een probleem: de zwarte gemeenschap zelf, en de angst en afkeer die die opwekt bij de potentiële middenklasse bewoners van de wijk wordt nu collectief tot „beleidssubject”. Het stedelijke beleid volgt het Marshallplan en het stimuleren van gentrification houdt nu ook in dat mogelijk overlastgevendende groepen met alle mogelijke middelen worden aangepakt en uit de buurt worden verjaagd. Het loutere feit dat bepaalde leden van een groep voor overlast zouden kunnen zorgen, en zo de kansen van de buurt om – overlast mijddende – middenklassers aan te trekken ondermijnen, wordt nu voldoende alibi geacht om de hele groep „preventief” aan te pakken. Illegalen worden afgeschrikt door controles van de DVZ aan de tramhalte op het De Coninckplein en via Xtra-huis-aan-huis controles; de zwarte café-uitbaters worden economisch weggepest door een terrasverbod, evenementenverbod, regelmatige razzia’s in de cafés die klanten afschrikken en uiteindelijk met een nieuw bestemmingsplan voor de wijk waar nachthoreca op het De Coninckplein onvergunbaar wordt verklaard. Ook andere meer marginale groepen, zoals daklozen, werklozen en zelfs sociale huurders voelen toenemende druk. BOA, een bewonersgroep die wordt geleid door een gepensioneerd dokwerker, vindt de piste van gentrification te radicaal en reageert: Een aantal buurtbewoners richten Basta! op en protesteren tegen wat ze ervaren als een territoriale klassenstrijd. Gezamenlijke acties met de Afrikaanse gemeenschap halen echter niets uit: na een mars op het stadhuis in 2004 om te protesteren tegen de afkeuring van een aanvraag voor een pleinfeest krijgen ze van de burgemeester te horen dat deze voortaan alleen nog zal spreken met „representatieve bewonersgroepen” als De Bilzen. Die zijn nu immers „partners” geworden om de „begunstigden” (de potentiële middenklassebewoner) aan te trekken; de

Afrikaanse gemeenschap en in extenso alle als „marginaal” beschouwde groepen zijn nu slechts „beleidssubjecten” waarnaar niet wordt geluisterd.

Zonder een oordeel te vellen over de in de loop van de tijd gemaakte beleidskeuzes, verduidelijkt deze case de problemen die er met wijkbeleid bestaan. De wijk als schaalniveau biedt nauwelijks een forum waarop door alle betrokken groepen op gelijke grond kan worden gedebatteerd over gedeelde belangen en doelstellingen; integendeel, wijkbeleid heeft in de regel een relatief enge agenda waarbinnen men dient te werken en waardoor ook de rollen van betrokkenen (bewoners, gebruikers,...) min of meer vastliggen. Wanneer bewoners hun doelstellingen willen bereiken, zijn ze daarom gehouden om strategisch in te spelen op deze agenda vanuit hun eigen belang. Dit voorbeeld maakt duidelijk hoe het veranderlijke wijkbeleid de kansen steeds doet wisselen: nu eens is die groep bevoordeeld, dan weer de andere. Maar wat er nooit echt gebeurd is dat groepen worden aangespoord om tot overeenstemming te komen. Integendeel: het strategische spel dat in de wijk wordt gespeeld zet verschillende groepen als concurrenten tegenover elkaar en heeft als voornaamste effect dat belangentegenstellingen worden uitvergroot en uitgroeien tot conflicten. In plaats van sociale cohesie te ondersteunen, stimuleert het wijkbeleid zo de sociale ontbinding. In deze sage is de Koning van het Koningsplein nooit Koning geweest voor het hele volk. Hoewel de kroon regelmatig van hoofd wisselde, was er 1 constante: de Koning werd steeds gestimuleerd om vooral aan zichzelf te denken.

Besluit

De bezorgdheid om de sociale cohesie ligt aan de basis van het nieuwe stedelijke wijkbeleid. De destructie van sociale cohesie op nationaal niveau moet op lokaal niveau worden gecompenseerd door actief wijkbeleid. Het beleidscomplex dat in de loop der tijden op wijkniveau ontstaat, en waar ook Samenlevingsopbouw deel van uitmaakt, heeft echter in de praktijk een hele andere uitwerking. De kwestie van politieke vertegenwoordiging en participatie op dit niveau is problematisch: anders dan andere beleidsschalen is er geen formele democratische vertegenwoordiging gegarandeerd.

Wijkbewoners worden selectief opgenomen in het beleid als partner, subject of begunstigde en de rol die men als bewoner/gebruiker van een wijk toebedeeld wordt is afhankelijk van de beoogde doelstellingen voor het beleid. Deze doelstellingen mee bepalen en bijstellen kan je als bewoner maar wanneer je strategisch gebruik maakt van de je toebedeelde rollen om informeel te wegen op het beleid.

Ook op andere beleidsschalen speelt informele participatie een grote rol (denk maar aan de lobbynetwerken rond de Europese instellingen in Brussel), maar in de wijk is dat al wat voorhanden is. Meer dan elders spelen bewoners dus een actieve rol in de constructie van selectiviteit en wordt strategisch ingespeeld op de verschillen in toegang die men afhankelijk van het voorhanden zijnde beleidsperspectief krijgt toebedeeld. Dit lobbywerk van „ondernemende bewoners” versterkt nog de werking van de „verschilmachine” die wijkbeleid is: bewoners zetten zich af tegen andere groepen bewoners en zijn verwickeld in een strijd om toegang tot het beleid om hun specifieke belangen door te drukken.

Anders dan op andere beleidsschalen is er op wijkniveau ook geen forum voorhanden om het debat aan te gaan omtrent de globale beleidsprioriteiten die voor de wijk worden genomen. Wijkbeleid staat wel dicht bij de mensen, maar waarover dat wijkbeleid gaat, wordt van boven af bepaald. Men participeert steeds binnen de grenzen van een beleidsperspectief waarvan de prioriteiten reeds op voorhand vastliggen en waardoor zelfs je rol en toegang reeds wordt gedefinieerd. Wanneer men het daar niet mee eens is, is de enige overblijvende optie non-participatie. Zo komen we terug bij het thema van de vuile Marokkanen. Antwerpenaren ergeren zich vaak aan de aanwezigheid van vuil in de openbare ruimte. In Antwerpen wordt op buurtniveau dan ook een hele batterij aan instrumenten ingezet om zwerf- en ander vuil van de straat te houden, waarbij meer dan eens (het bekendste voorbeeld is Opsinoren) ook de actieve participatie van bewoners wordt gevraagd. Niet alleen Marokkanen, maar ook andere etnisch-culturele minderheden doen hier om allerlei redenen minder aan mee dan de Vlaamse Antwerpenaar. Een van die redenen

is, zo lijkt het me, dat deze groepen het oneens zijn met de keuze van beleidsprioriteiten van het wijkbeleid en de rol die ze daarin krijgen toebedeeld. Een Senegalese woordvoerder van het Afrikaans Platform verwoordde het zo: „We hebben geprobeerd om mee te gaan in dat beleid voor een propere straat. We hebben een zwarte veegploeg georganiseerd voor Opsinoren. Ik snap dat dat mensen een propere straat willen. Maar het bleef daar maar overgaan. Elke vergadering van blanke bewoners waar ik kom, gaat het alleen maar over propere straten. Dat wordt je beu, we zijn ermee gestopt. Mijn gemeenschap zit in mijn ogen met veel belangrijkere problemen, geen papieren, slecht of geen werk, armoede, slechte huisvesting, we worden lastig gevallen door de politie, onze winkeltjes wordt het moeilijk gemaakt... Maar daar konden we nooit over praten, het mocht alleen over poetsen gaan enzo.

Doordat er geen forum bestaat waarop beleidsprioriteiten kunnen worden bediscussieerd, creëer je individualistische reflexen. In plaats van mensen te stimuleren om na te denken over wat anderen aanbelangt door verschillende groepen samen te brengen in een open debat, worden buurtbewoners enkel verplicht om na te denken of het voorgestelde beleid al dan niet hun eigen individuele belangen dient; van deze denkoefening hangt dan af of en hoe ze zullen deelnemen.

Zo creëert een wijkbeleid geen sociale cohesie, maar sociale tegenstellingen: Wie niet met ons is, is tegen ons, en als Marokkanen niet meepoetsen, is dat omdat ze vuil zijn (in tegenstelling tot wij die wel participeren), niet omdat ze graag iets anders bovenaan de beleidsagenda hadden zien staan.

Maarten Loopmans

Docent aan de Master Stedebouw en Ruimtelijke planning van de Erasmus Hogeschool Brussel

Opbouwwerk, stedelijk burgerschap en participatie*

In zijn inleiding over „stedelijk opbouwwerk in tijden van globalisering” wijst Alain Storme (2008) op het uitgesproken ambivalent karakter van in het opbouwwerk

centraal staande begrippen als actief burgerschap en participatie: empowerend en emanciperend aan de ene kant, onderdeel van een rechten en plichtendiscours aan de andere kant. De vraag is dan hoe het opbouwwerk dient om te gaan, of kan omgaan met deze ambivalentie. De neiging zou kunnen bestaan deze ambivalentie te zien als leidend tot rolverwarring en onduidelijkheid, en derhalve te vermijden. Opbouwwerk, als een bij uitstek sociale activiteit, gericht op het ingrijpen in maatschappelijke ontwikkelingen, kan zich evenwel niet buiten de sociale realiteit plaatsen waar het mee vorm aan geeft. Ambivalentie is onvermijdelijk deel van deze realiteit. Het is belangrijk dit te zien, en er een mogelijkheid in te zien tot adequaat handelen. Opbouwwerk in tijden van globalisering houdt dan meer dan ooit in: het leren omgaan met de in actief burgerschap en participatie besloten tegenstrijdige betekenissen, en de spanning die in deze tegenstrijdigheid besloten ligt voor ogen houden, en vooral ook: open houden.

Actief burgerschap en participatie: centrale begrippen in het opbouwwerk

Actief burgerschap en participatie zijn niet enkel ambivalente begrippen, het zijn ook begrippen die samen horen, en waarvan de (ambivalente) betekenis historisch te begrijpen is. Participatie is de kern van de samenlevingsopbouw, en van het opbouwwerk. Participatie sluit per definitie ook een opvatting in over burgerschap. Historisch zijn diverse opvattingen over burgerschap te

onderscheiden: utilitair burgerschap, sociaal burgerschap en relationeel burgerschap. Deze diverse opvattingen zijn, ofschoon historisch opeenvolgend, niet te zien als elkaar opvolgend: nieuwe opvattingen vervangen niet de oude, doch schuiven er als het ware overheen, verwerven, naast ook de oudere opvattingen, op hun beurt actualiteitswaarde. Wanneer vandaag actief burgerschap als begrip naar voor geschoven wordt is de vraag niet zozeer wat „actief” burgerschap onderscheidt van „burgerschap” tout court; de vraag is veeleer in welke richting dit begrip de participatiediscussie stuurt. Inzicht in de onderscheiden burgerschapsopvattingen, zoals historisch ontstaan, en zoals verbonden met de maatschappelijke context waarin ze vorm kregen is essentieel.

Utilitair burgerschap

Burgerschap wordt bij het ontstaan van de Westerse natiestaten begrepen als utilitair burgerschap: de burger is diegene die bijdraagt tot het maatschappelijk nut; hoe hoger de bijdrage tot het maatschappelijk nut, hoe sterker ook de burgerschapspositie (Elchardus, 1993). De invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht is te zien als een lange strijd voor burgerrechten, voor mannen, en een nog langere strijd voor ook vrouwen. Participatie aan de samenleving is essentieel om als burger erkend te worden en essentieel voor de vorming van de moderne democratie. Participatie en emancipatie zijn aldus conceptueel op elkaar betrokken: participatie houdt maatschappelijke emancipatie in (met name de maatschappelijke waardering van de

* Deze tekst is een uitgeschreven versie van mijn bijdrage voor de „Denkdag Meerjarenplanning 2009-2015” van Samenlevingsopbouw Brussel op 9 april 2008. Deze bijdrage is in belangrijke mate gebaseerd op de te verschijnen bijdrage over participatie in de derde uitgave van het handboek Samenlevingsopbouw in Vlaanderen, cf. M. Bouverne-De Bie & Sven Devisscher (2008). Participatie: een sleutelbegrip in de samenlevingsopbouw, in: H. Baert et. al. *Handboek Samenlevingsopbouw in Vlaanderen*. Brugge: die Keure (verschijnt najaar 2008).

individuele inzet) en ook mogelijkheden tot individuele emancipatie (via aansluiting bij de realisatie van maatschappelijk belangrijk geachte doelen wordt toegang verworven tot belangrijke maatschappelijke domeinen). Burgerschap en burgerdeugd sluiten in deze utilitaire benadering op elkaar aan: samenlevingsopbouw berust op het leren afstemmen van individuele aspiraties op het algemeen belang van de samenleving (Heyting, 1998).

Foto: Michel Demol

Deze utilitaire burgerschapsbenadering heeft ook vandaag sterke actualiteitswaarde, niet in het minst ook in het opbouwwerk. Veel opbouwwerkprojecten zijn precies gericht op de ondersteuning tot het verwerven van toegang tot de arbeidsmarkt, tot de sociale huisvesting ... tot en met – in projecten armoedebestrijding – het verwerven van toegang tot diverse maatschappelijke domeinen. Utilitair burgerschap houdt

eigen discussies in, te begrijpen vanuit de context van de moderne, Westerse democratie. Deze discussies zijn samen te brengen onder de vraag wie als burger erkend wordt en wie niet, of m.a.w. het gaat over de vraag naar de relatie tussen diverse groepen in de samenleving. Hiermee samengaan discussies zijn ondermeer de discussie over de „dubbele marginalisering” van specifieke groepen in de samenleving, de nood aan „positieve acties” tot en met de vaststelling van „bastaardinstituten van sociale integratie”, zo bijvoorbeeld het bestaan van een „informele” (grijze, zwarte) arbeidsmarkt naast de „formele”, „reguliere” arbeidsmarkt (Engbersen & Gabriëls, 1995).

Sociaal burgerschap

Met de uitbouw van de naoorlogse verzorgingsstaat ontstaan geleidelijk aan een meer sociale invulling van burgerschap. In deze benadering wordt burgerschap gezien als een collectief verworven goed: een geheel van rechten en plichten, dat de basis vormt van een democratische en humane samenleving, en een voorwaarde is tot een doelmatig beleid om dit democratisch samenlevingsmodel te handhaven en verder uit te bouwen (Elchardus, 1993). De basis van burgerschap is in deze benadering minder een zaak van moraliteit („burgerdeugd”) dan wel van sociale inzet: het respecteren van de verworven rechten en vrijheden en het leveren van een actieve bijdrage tot collectieve uitbreiding ervan. Ook in deze benadering is participatie de kern van burgerschap, en zijn participatie en emancipatie conceptueel op elkaar betrokken. Het gaat om de – in het opbouwwerk vertrouwde – verbinding tussen „deelhebben” en „deelnemen” aan de samenleving. Deelhebben staat dan voor het kunnen effectueren van rechten, deelnemen voor het actief bijdragen aan het respect voor, en de uitbreiding van rechten. Rechten en de bijhorende plichten vormen aldus de basis van het sociaal burgerschap (Vettenburg et al, 2003).

De actualiteitswaarde van deze benadering ligt in het activeringsbeleid, maar bijvoorbeeld ook in de inzet van het opbouwwerk voor de behartiging van „minder behartigde belangen” en in de werking van bijvoorbeeld de „verenigingen waar armen het woord nemen”. De met sociaal

burgerschap samenhangende discussies verwijzen naar de relatie tussen cultuurpatronen in de samenleving: de discussie rond interculturalisering, omgaan met diversiteit, gender ...

De sociale burgerschapsbenadering is in dit licht te zien als een verbreding van de utilitaire benadering. In beide benaderingen is participatie een maatschappelijke norm en, in spiegelbeeld hiervan, non participatie een maatschappelijk probleem. Actief burgerschap stelt de toenemende urgentie van non participatie als maatschappelijk probleem: noch de toegang tot belangrijke samenlevingsdomeinen, noch de maatschappelijke solidariteit om deze toegankelijkheid te verhogen, blijken actueel evident verzekerd. Alain Storme (2008) verwijst in zijn bijdrage naar het „verdwijnen van zekerheid en van een optimistisch toekomstperspectief”. Vanuit deze vaststelling wordt, onder de noemer „activering”, participatiebevordering als beleidsprioriteit naar voor geschoven.

Ook dit activeringsbeleid is geen eenduidige ontwikkeling. In het Jaarboek Armoede en Sociale uitsluiting wees Jan Vranken (1997) reeds op de zeer uiteenlopende ideologische wortels van activering. Een aantal stromingen zijn te zien als varianten op een meer algemene beweging tot rechtstreekser koppeling tussen „deelhebben” en „deelnemen”: „deelnemen” wordt dan een belangrijke voorwaarde tot en met conditio sine qua non voor „deel hebben”. Een andere beweging is deze naar activering als een vraag tot „herijking” van het model van de verzorgingsstaat. In deze beweging wordt verwezen naar de mensenrechten als sociaal politiek referentiekader, inclusief een hierin besloten kritische benadering van het participatiediscours, zoals ontwikkeld in de utilitaire en sociale burgerschapsbenaderingen.

Participatie: een kernbegrip.

De evidentie waarmee participatie naar voor geschoven wordt als een belangrijke bijdrage tot de democratie en de sociale cohesie in de samenleving is voor vele kritieken vatbaar. Een belangrijke kritiek is dat in de benadering van participatie als maatschappelijke doelstellingen – en in aansluiting hiermee ook als een pedagogisch doel én middel in het opbouwwerk – een

paradox (Duyvendak, 1997) besloten ligt. Deze „participatieparadox” houdt in dat de verbinding die gemaakt wordt tussen participatie en emancipatie berust op een voorafgaandelijk leren inschikken in de regels en onderliggende waarden en normen van de vigerende samenlevingsorde. Of m.a.w., de voorwaarde voor het emancipatiestreven ligt in een zich leren aanpassen aan de „regels van het democratisch spel”.

Foto: Michel Demol

De Amerikaanse rechtsfilosoof M. Nussbaum (2006) wijst op een in deze redenering besloten denkfout, namelijk dat degenen die participeren aan de formulering van rechten en plichten in de samenleving, per definitie dezelfde mensen zijn als diegenen voor wie deze rechten en plichten gelden. Mensen die niet participeren aan de opstelling van het „sociaal contract” hebben aldus enkel afgeleide rechten, of verwerven rechten in een latere fase. Zo bijvoorbeeld zijn de rechten van mensen met een handicap „afgeleide” rechten, en zo bijvoorbeeld is het stemrecht voor vrouwen pas vele jaren na het stemrecht voor mannen ingevoerd. De denkfout waar M. Nussbaum op wijst, geeft aan dat in het dominante participatieverhaal ook een verhaal

besloten ligt van structurele marginalisering van minder machtige groepen in de samenleving. Een andere belangrijke kritiek op het dominante participatiedenken is dat de opgave voor iedereen op gelijke wijze wordt gesteld, terwijl deze opgave gerealiseerd moet worden onder grondig verschillende condities; ook dit resulteert in een structureel ongelijke uitkomst. Het onderzoek van Maarten Loopmans (2008) over de relatie tussen participatie en sociale cohesie geeft bovendien aan dat participatie niet noodzakelijk bijdraagt tot sociale cohesie, omdat participatieprojecten mensen selectief aanspreken. Hiermee wordt ook verwezen naar de meest fundamentele kritiek op het dominante participatiedenken, namelijk dat er een tegenstelling in besloten ligt tussen „participanten” en „non participanten”. Deze tegenstelling vat het participatiedenken in een depolitiserende beweging: de discussie verschuift van participatie, als politieke basis van de samenleving, naar een participatie als een methodiek, een instrument in relatie tot het behoud en de verdere uitbouw van het bestaande samenlevingsmodel (Hartman, 1998).

De actuele aandacht voor participatie als beleidsprioriteit moet in het licht van deze depolitiserende beweging dan ook kritisch bekeken worden. Zo bijvoorbeeld bekritiseert F. Mestrum (2002) de ontwikkeling naar participatieve vormen van armoedebestrijding als veeleer een bijdrage tot een meer doelmatig armoedebestrijding, dan als een bijdrage tot daadwerkelijke armoedebestrijding. In dit licht is ook de actie te begrijpen van het „Comité voor Sociale Gerechtigheid” – waar A. Storme in zijn inleiding naar verwees: 17 oktober moet, aldus dit Comité, een dag van verzet zijn, geen dag van „verzetjes”. Deze kritieken vragen niet alleen aandacht voor het risico participatie te herleiden tot een disciplineringsstrategie; tegelijk wijzen ze op het risico contra-productieve effecten te ressorteren, doordat mensen de feitelijke loskoppeling zien tussen participatie en emancipatie, en het vertrouwen verliezen in de mogelijkheden van participatie. De actualiteitswaarde van deze kritieken is dan ook hoog; de vaststelling van de „moeilijke activeerbaarheid” in een aantal situaties, evenals de vaststelling dat participatief werken „niet evident” is zijn hiervan voorbeelden (Verbeke, 1994).

Participatie en burgerschap

De kritieken op het participatiebegrip nopen ertoe de vraag te stellen hoe de relatie tussen participatie en burgerschap actueel te begrijpen is. In deze discussie worden twee denkpijsten ontwikkeld. Een eerste denkpijst ligt in de benadering van participatie als een feitelijk proces. Een tweede denkpijst ligt in de formulering van burgerschap als relationeel burgerschap. Beide denkpijsten zijn ook in hun onderlinge wisselwerking interessant.

De benadering van participatie als een feitelijk proces houdt in dat geen participatienorm naar voor geschoven wordt; het uitgangspunt is dat eenieder hoe dan ook participeert aan de samenleving, doch dat deze participatie differentieel is, d.w.z. niet iedereen participeert op dezelfde wijze en/of in dezelfde mate. Zo bijvoorbeeld zijn er ook maatschappelijk isolerende vormen van participatie, en negatieve vormen van participatie. Een maatschappelijk isolerende vorm van participatie is bijvoorbeeld langdurige bijstandsafhankelijkheid, of de opname in langdurige opname in residentiële zorgcircuits. Een negatieve vorm van participatie op bijvoorbeeld de arbeidsmarkt is bijvoorbeeld zwart werk; het is een negatieve vorm van participatie omdat, wanneer de maatschappelijke reactie op deze participatiestrategie negatief is en desgevallend – bijvoorbeeld bij sanctienering ervan – leidt tot maatschappelijke uitsluiting. Vanuit het oogpunt van de actoren gaat het evenwel om een vorm van integratiestrategie (Kesteloot & Meert, 1999).

De erkenning van participatie als een feitelijk proces houdt in dat de conceptuele koppeling met emancipatie verlaten wordt en emancipatie gezien wordt als de feitelijke tegenhanger van marginalisering. De finaliteit van de samenlevingsopbouw ligt in het doorbreken van deze marginalisering. Participatief werken blijft ook in deze benadering een kernbegrip. Participatie is in deze benadering evenwel niet te zien als een doel en een middel, doch als een essentiële voorwaarde in de sociale probleemdefiniëring. Participatief werken houdt dan in dat samen met probleemdagers het beleid ten aanzien van een concrete situatie object is van onderzoek en actie, en dat dit beleid getoetst wordt aan de vraag of het al dan niet bijdraagt

tot een besef van menselijke waardigheid. Het opbouwwerk is in deze benadering te zien als één van de maatschappelijke fora waarop dergelijke toetsing kan gebeuren. Concrete voorbeelden in het opbouwwerk vandaag zijn bijvoorbeeld het dossier dat Rechtop samen met ouders van kinderen in de bijzondere jeugdzorg samenstelde over de integrale jeugdhulpverlening, of de energieacties die vanuit projecten opbouwwerk mee ondersteund en gedragen worden.

Deze benadering van participatie houdt ook kritiek in op de vigerende utilitaire en sociale burgerschapsbenadering, als zijnde benaderingen die – zoals ondermeer aangegeven door M. Nussbaum – een component van structurele uitsluiting omvatten. Gepleit wordt voor de ontwikkeling van een burgerschapsconcept dat burgerschap niet insluit in institutionele kaders, doch integendeel verbindt met de ervaring van het samenleven zelf. De term die hiervoor gebruikt wordt is „relationeel burgerschap” (Pols, 2004; Lawy & Biesta, 2006).

Relationeel burgerschap

Relationeel burgerschap staat voor verschillende benaderingen, die gemeenschappelijk hebben dat ze burgerschap zien als én een uitkomst én een kwaliteit van tussenmenselijke verhoudingen. Relationeel burgerschap houdt de erkenning van de verschillende manier waarop mensen, gegeven hun mogelijkheden en kwaliteiten, aanwezig zijn in de samenleving, en hierop erkenning krijgen. De concrete situatie, en de sociale verhoudingen in deze situatie, zijn aldus het uitgangspunt van praktijk, beleid, en onderzoek. Dit betekent dat afgestapt wordt van een „doelgroepenbenadering”, omdat deze samenlevingsproblemen als het ware per definitie buiten het samenleven zelf legt, en niet in de dagelijkse interacties binnen deze samenleving. Relationeel burgerschap is aldus minder te zien als een „status” dan wel als een voortdurend leerproces, zowel individueel als collectief, om te leren omgaan met de diverse manieren waarom mensen aanwezig zijn in de samenleving, en de diverse wijzen waarop ze zich tot elkaar verhouden.

Relationeel burgerschap is niet te zien als een concept dat de „participatieproblemen” verbonden

aan de utilitaire en sociale burgerschapsbenadering „oplost”. Vele discussiepunten zijn ook hier aanwezig, zo bijvoorbeeld de discussie over de concretisering van het diversiteitsbegrip, de discussie ook over hoe de discussie over de vormgeving aan de samenleving open te houden, terwijl de finaliteit ligt in de creatie van een „betere”, meer „humane” samenleving, de discussie ook over hoe verschillende opvattingen en waardenkaders met elkaar in discussie kunnen blijven. Het is het open houden van, en omgaan met deze vragen die de samenlevingsopbouw maken tot een cultureel project, in de betekenis van culturele actie, zoals omschreven door Paulo Freire: een bevragen en betwijfelen van de maatschappelijke realiteit, samen met alle betrokkenen, derwijze dat de samenleving veranderbaar wordt (Freire, 1972). Participatief werken houdt dan de versterking in van elke probleembetrokkene in de rol van beleidspartner.

Foto: Michel Demol

Voor het opbouwwerk komt de focus hiermee te liggen op de ondersteuning van in concrete situaties aanwezige capaciteit om te leren omgaan met verschillen, tegelijk met het streven ongelijke mogelijkheden om een menswaardig bestaan te leiden om te buigen naar een grotere gelijkheid. Het besef van de gelaagdheid van het participatiebegrip, inclusief de onderlinge wisselwerking tussen diverse mogelijke opvattingen over burgerschap, kan hierbij een ondersteuning zijn. Opbouwwerk kan de eigen actie niet beperken tot de ondersteuning van de toegang tot belangrijke maatschappelijke domeinen (cf. utilitaire burgerschapsbenadering); het dient ook te werken aan de realisatie van een maatschappelijk draagvlak tot grotere solidariteit (cf. sociale burgerschapsbenadering) en zeker ook aan meer en betere mogelijkheden tot interactie in de samenleving, en tot verhoging van de kwaliteit van deze interactie (cfr. benadering relationeel burgerschap). Opbouwwerk is dan te zien als een bijdrage tot een gedifferentieerde praktijk van samenlevingsopbouw. De identiteit van het opbouwwerk is geen identiteit op zich, maar een identiteit die voortdurend vorm gegeven wordt in diverse interacties en praktijken, in het zich bewegen op het spanningsveld tussen „het besef van de samenleving zoals ze is en zoals ze zou kunnen zijn” (Shaw, 2007)

Maria Bouverne-De Bie

Universiteit Gent

Bibliografie

- DUYVENDAK, J.W. (1997). Het belang van derden. Over opbouwwerk, sociale cohesie en multiculturaliteit. *MO/ Samenlevingsopbouw*, 16, 146: 2-16.
- ELCHARDUS, M. (1993). Cultuurstrijd rond burgerschap. *De Gids op maatschappelijk gebied*, 84, 11 ; 895-912.
- ENGBERSEN, G. & GABRIËLS, R. (eds) (1995). *Sferen van integratie. Naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*, Amsterdam: Boom.
- HARTMAN, I. (1998). De andere kant van politieke participatie. Kanttekeningen bij de huidige democratisering van bovenaf. *Vorming*, 14, 1: 7-18.
- FREIRE, P. (1972) *Pedagogiek van de onderdrukten*. Baarn: In den Toren.
- HEYTING, F. (1998). Opvoeden tot samenleven. Afscheid van moraal en deugd als voorwaarden voor maatschappelijke integratie. *Nederlands Tijdschrift voor opvoeding, vorming en onderwijs*. 14, 1/2: 35-49.
- KESTELOOT, C., MEERT, H. (1999). Informal spaces. The geography of informal economic activities in Brussels, *International Journal of Urban and regional research*. 23,2, pp. 232+
- LAWY, R. & BIESTA, G. (2006). Citizenship-as-practice: the educational implication of an inclusive and relational understanding of citizenship. *British Journal of Educational Studies*, 54, 1:34-50.
- LOOPMANS, M. (2008) *Buurtbeleid en sociale cohesie: een Antwerpse sage*. Bijdrage tot de denkdag Meerjarenplanning 2009-2015 Samenlevingsopbouw Brussel.
- MESTRUM, F. (2002). *Globalisering en armoede. Over het nut van armoede in de nieuwe wereld*. Berchem: Epo.
- NUSSBAUM, M. (2006). *Frontiers of Justice: disability, nationality, specifies membership*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- POLS, J. (2004). *Good care. Enacting a complex ideal in long-term psychiatry*. Utrecht: Trimbosinstituut.
- SHAW, M. (2007). Community development and the politics of community. *Community development Journal*, 43, 1:24-36
- STORME, A. (2008). *Stedelijk opbouwwerk in tijden van globalisering. Een probleemstelling*. Denkdag Meerjarenplanning 2009-2015 Samenlevingsopbouw Brussel.
- VERBEKE, L. (1994). *Participatie van kansarmen. Van slogan naar praktijk*. Brussel: Viboso.
- VETTENBURG, N. et al (2003). *Preventie gespiegeld. Visie en instrumenten voor wenselijke preventie*. Tielt: Lannoo.
- VRANKEN, J., GELDOLF, D., VAN MENXEL, G., (1997). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1997*. Leuven: Acco.

Adios, amigo's

van de steenweg naar de kaai

Na vijftientwintig jaar is het nu het moment om de Noordwijk te ruilen voor een ander Brussels end.

Samenlevingsopbouw Brussel verhuist naar de Henegouwenkaai 29 te Molenbeek.

In 1983 nam Brusselse Buurtwerken zijn intrek op het tweede verdiep van de Antwerpsesteenweg 295a. Een jaar later ging Brusselse Buurtwerken op in Riso-Brussel, dat op zijn beurt in 2005 Samenlevingsopbouw Brussel werd.

Het pand aan de Antwerpsesteenweg is afgeleefd en door de eigenaar (VGC) te koop gesteld. Het is een geschikt moment om naar een betere locatie uit te kijken.

Het is vrij snel de Henegouwenkaai 29 geworden. Een alerte reactie, wat geluk en bijkomende subsidies van de Vlaamse Gemeenschap en de VGC maken dit alles mogelijk.

Michel Demol

Inhoud & Colofon

Editoriaal	p. 3
Opbouwwerk in tijden van globalisering. Een maatschappelijk referentiekader.	p. 5
Armoede bestrijden, een onmogelijke opdracht?	p.16
Buurtbeleid en sociale cohesie: een Antwerpse sage.	p.22
Opbouwwerk, stedelijk burgerschap en participatie.	p.31
Adios, amigo's, van de steenweg naar de kaai	p.37

Opbouwwerk Brussel wordt uitgegeven door Samenlevingsopbouw Brussel,
Antwerpsesteenweg 295, 1000 Brussel, T 02 203 34 24, F 02 203 50 64
E info.brussel@samenlevingsopbouw.be, W samenlevingsopbouw.be
© © 2008 Samenlevingsopbouw Brussel – nr. 93 Jaargang 24

Artikels:

Maria Bouverne-De Bie
Michel Demol
Maarten Loopmans
Alain Storme
Jan Vranken

Tekstverwerking:

Kristel Van der Borght

Eindredactie:

Alain Storme

Vormgeving & lay-out:

Michel Demol

Foto kft:

Michel Demol

Drukkerij: ACCO

VLAAMSE
GEMEENS
CHAPSCO
MMISSIE

met de steun van het
Brussels Hoofdstedelijk Gewest

